

BORDÉLYHÁZAK ÉS KÉJNŐTARTÓK A POLGÁROSODÓ NAGYVÁRADON

DOI: 10.18030/socio.hu.2015.1.77

ABSZTRAKT

Jelen írás célja, hogy bemutassuk a nagyváradai bordélyházakat és azok vezetőit. A témát elsősorban társadalom- és rendészettörténeti szempontból kívánjuk megközelíteni. Ez a fajta megközelítés az eddig feltárt levéltári források jellegéből adódik. A Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltárában őrzött, a kutatás során felhasznált források lehetőséget teremtenek arra, hogy egészen közelről, mikrotörténeti léptékben vizsgálhassuk a bordélyházakat, melyek az egyén és a hatalom, valamint az egyén és a közösség viszonyrendszerének a lenyomatai is egyben. Mikrotörténeti megközelítést alkalmazunk abban az értelemben, hogy a kutatást egy jól behatárolható területen leszűkített léptékkal végeztük, de az elemzés során törekedünk a folyamatok makro-mikro irányvonalú ábrázolására is. Az egyes részek vizsgálatakor deskriptív-komparatív módszert alkalmazunk. Továbbá kísérletet teszünk a bordélyházak térbeli vizsgálatára is.

Kulcsszavak: prostitúciótörténet, bordélyházak, kéjnőtartók, Nagyvárad

ABSTRACT

This paper aims to present Oradea brothels and their proprietors in the second half of the nineteenth century and in the early years of the twentieth century. The topic of prostitution at a time when society tolerated rather than accepted that phenomenon is approached from a social- and criminal-historical perspective. Additional material concerns people who lived in the street where the brothels were situated. We used unpublished records from the National Archives Service of Bihar County such as judicial, administrative texts, police statements and evidence given by prostitutes in our research. In addition to these documents, we used scientific literature. The methodology is one of comparison and synthesis. Additionally we make an attempt to examine the phenomenon of brothels in a spatial context.

Keywords: history of prostitution, brothels, Oradea

„MERT KÖZEGÉSZSÉGI ÉS RENDÉSZETI KIFOGÁS ALÁ NEM ESIK...”¹

Jelen írás célja, hogy bemutassuk a nagyváradi bordélyházakat² és azok vezetőit.³ A témát elsősorban társadalom- és rendészettörténeti szempontból kívánjuk megközelíteni. Ez a fajta megközelítés az eddig feltárt levéltári források jellegéből adódik. A Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltárában őrzött, a kutatás során felhasznált források lehetőséget teremtenek arra, hogy egészen közelről, mikrotörténeti léptékben vizsgálhassuk a bordélyházakat, melyek az egyén és a hatalom, valamint az egyén és a közösség viszonyrendszereinek a lenyomatai is egyben. Mikrotörténeti megközelítést alkalmazunk abban az értelemben, hogy a kutatást egy jól behatárolható területen leszűkített léptékkel végeztük, de az elemzés során törekedünk a folyamatok makro-mikro irányvonalú ábrázolására is. Az egyes részek vizsgálatakor deskriptív-komparatív módszert alkalmazunk. Továbbá kísérletet teszünk a bordélyházak térbelivizsgálatára is.

Az 1970-es évektől kibontakozó prostitúciótörténeti kutatásoknak két fő irányzatát különíthetjük el. Az egyik a prostitúció intézményesülésével, szabályozásával foglalkozik (az újabb munkák közül lásd Anka 2010; Forrai 2003, 2008; Gwinett 2003; Kis 2010), míg a másik társadalomtörténeti megközelítésben vizsgálja az említett jelenséget (az újabb munkák közül lásd Adler 2004, Bokor 2013, Corbin 1999, Kingsley 2001, Dărămuș 2003, Léderer 1999, Norberg 2013). A két megközelítés közötti fő különbség, hogy míg az első intézményi konstrukcióként, addig a második társadalmi jelenségként közelít a problémához. Ez utóbbi szakít azzal a közkeletű, már-már triviálisnak nevezhető elképzeléssel, miszerint prostituáltak voltak, vannak és lesznek, vagy: a prostitúció a legősibb mesterség (Bokor 2013). Ez az elképzelés elfedi a prostitúció időben és térben változó valós természetét. Értelemszerűen e kettős értelmezési keret határozta meg az általunk végzett kutatómunkát is.

A PROSTITÚCIÓ JOGI OLVASATA

Míg a középkorban és a koraújkorban a büntetése, addig az újkorban a szabályozása lett a főszerep a prostitúció (állami?) kezelésében. Kethry Norberg e szemléletváltás háttérében a nemi betegségek elterjedését látta, ugyanis a 18. századtól a prostituáltra mint biológiai fenyegetésre tekintettek (Norberg 2013). Több korabeli szerző is arra a megállapításra jut, hogy a prostitúciót tolerálni és szabályozni kell: John Clelon *Women of Pleasure* című 1748-as munkájában egy olyan prostitúciós rendszerben gondolkodott, melyet a szabályozás és a kontroll biztosítana (Norberg 2013: 403). Ennek hatására a 18. század második felétől sorra születtek azok a rendelkezések, szabályozások, amelyek a nemi betegségek – közvetlenül pedig a prostitúció – visszaszorítását célozták. Ugyanez a trend figyelhető meg a 19. századi Magyarországon is: Pesten például 1827-ben előírták a prostituáltak háromhavonta történő orvosi vizsgálatát (Forrai 2008: 33).

1825-ben a gubernium sürgetésére a kolozsvári tanács elrendelte a „bujakórosok” elkülönítését és gyógykezelését. Két évvel később a fő kormánysszék a hazatérő katonák orvosi vizsgálatát írta elő. 1839-ben a „bujasenyvesek” orvosi regisztrációját és rendszeres kivizsgálását tették kötelezővé (Bokor 2013: 65). A nagyvá-

1 Forrás: RoLBhL, Dosz. 611: 152.

2 A bordélyház általunk is elfogadott definícióját adja Borai Ákos: „olyan intézmény, amely – részben vagy egészben – a szexuális szolgáltatás folyamatos, üzletszerű nyújtására szolgál, ámde az intézmény nem a szexuális szolgáltatást ténylegesen nyújtó prostituált, illetve kliense tulajdonában áll”. (Borai Ákos 2003: 35)

3 A kutatás a Collegium Talentum ösztöndíj keretében valósult meg.

radi születésű Grósz Lajos *Orvosi Rendőrség* című munkájában (1863) felvetette a prostituáltak orvosi vizsgálatának és az ezzel járó szabályozásnak a szükségességét, a nagyváradai Jogakadémián pedig az orvosi rendészet-ről értekezett. A korszak orvosai és mások is a prostitúció szabályozásában látták a megoldást. A reglementáció⁴ mellett kiállók a prostitúciót szükséges rosszként fogták fel, amit lehetetlennek gondoltak felszámolni. Az állam az ellenőrzése alá kívánta vonni a prostitúciót, hogy a társadalmat biológiai és morális szempontból egyaránt megóvja a nemi betegségektől éppúgy, mint az erkölcsi romlástól. A prostitúció szabályrendeletekkel történő reglementációjára Magyarországon a dualizmus létrejöttéig kellett várni.

ORSZÁGOS RENDELKEZÉSEK

A dualizmus korában a prostitúció szabályozására nem létezett külön törvény, de rendeletek, szabályrendeletek, határozatok és más törvények is vonatkoztak rá. A törvények közül elsőként az 1879. évi XL. tc., a kihágásokról címűt kell említenünk.⁵ A prostitúció szabályozására az 1., 3., 5., 7. és 81.§. vonatkoztak. A 81.§. szerint „*kéjnök, a kik a reájuk vonatkozó hatósági szabályokat meg nem tartják: egy hónapig terjedhető elzárással büntetnek*” (1879. évi XL. törvény). A törvény 1.§. pedig felsorolja, hogy milyen szinten milyen hatóság adhat ki szabályrendeletet a kihágásoknak minősített cselekmények, így a prostitúció rendezésére is. Kihágásnak minősítették azt, amit a törvény, miniszteri rendelet, a törvényhatóság vagy a törvényhatósági joggal fel nem ruházott szabad királyi vagy rendezett tanáccsal bíró város által kiadott szabályrendelet kihágásnak nyilvánított (1879. évi XL. törvény). A 3.§. körülhatárolta azt a területet, ahol a miniszteri rendelet, a törvényhatóságok⁶ által kiadott szabályrendelet érvényes volt.⁷ Az 5.§. értelmében a vármegyei vagy városi szabályrendelet érvényéhez szükség volt a belügyminiszter megerősítéséhez. A városi szabályrendeletet az alispán útján terjesztették fel, akinek azt saját véleményével együtt nyolc napon belül tovább kellett küldenie a belügyminiszternek, akinek jogában állt a felterjesztett szabályrendeletet megerősíteni, a megerősítést pótláshoz illetve módosításhoz kötni vagy megtagadni (1879. évi XL. törvény). Az 1876. évi XIV. tc. a közegészségügy rendezéséről a nemi betegség oldaláról közelít a prostitúcióhoz: a törvény 89.§-a a ragályos betegségek közzé sorolja a „bujakórt”, de hatósági intézkedést csak abban az esetben ír elő, ha azok nagyobb terjedelemben jelentek meg. A 91.§. kimondja, hogy a „*kéjnelgési ügy, a mennyiben a közegészségre vonatkozik, rendeleti úton szabályoztatik*” (1876. évi XIV. törvény). Ilyen rendeletet a korszakban csak a kormány adhatott ki, de erre soha nem került sor. Az 1898. évi XXI. tc. 9.§-a pedig arról rendelkezik, hogy a „bujakórban” és egyéb ott felsorolt betegségekben szenvedő szegény

4 A prostitúció jogi úton történő rendezése, szabályozása.

5 A törvény az 1880. évi XXXVII tc. 1.§. értelmében 1880. szeptember 1-től lépett hatályba.

6 1870–1876 között ide tartoztak a vármegyék, székely székek, kerületek (Jászkun, Hajdu és Nagykikindai), vidékek (Kővár, Fogaras és Naszód) szepesi városok, szabad királyi és törvényhatósági joggal felruházott városok. 1876 és 1886 között ezek száma és területe némileg módosult. A törvényhatóságok végső rendezése 1886-ban történt (1892-ben csekély módosítások). E szerint törvényhatóságok a következők: vármegyék, törvényhatósági joggal felruházott városok, Budapest székes főváros (ennek szervezete némileg eltérő), illetve Fiume városa és kerülete.

7 A miniszteri rendelet Horvát- és Szlavón ország kivételével (1878. évi V. tc. 5.§.) vonatkozhat az egész ország területére vagy csak annak kisebb, nagyobb részére. A törvényhatósági szabályrendelet a vármegye egészére vagy csak egy részére. A város által kiadott szabályrendelet, csak az azt kibocsájtó város területén volt hatályos. Minden jogszabálynak szigorúan meghatározott hierarchikus szintjei voltak. A csúcson a törvények, alatta a miniszteri rendelet, megint alatta a törvényhatósági szabályrendelet, míg legalul a városok szabályrendeletei helyezkedtek el. Minden szintnek igazodnia kellett a törvényekhez és a felette álló szinthez (1879. évi XL. tc. 7.§.).

emberek ápolási és esetleges szállítási költségeit az állam átvállalja (1898. évi XXI. törvény). Végül az 1908. évi XXXVI. tc. a kerítés vétségével, míg az 1912. évi XLIX. és LXII. tc. a leánykereskedés ügyével foglalkozott (1908. évi XXXVI., 1912. évi XLIX. és LXII. törvény).⁸ Az 1913. évi XXI. tc. pedig hat hónapig terjedő fogházzal és ötszáz koronáig terjedő pénzbüntetéssel büntette „*aki kéjnével vagy tiltott kéjtelgésből élő nővel tartatja ki magát*” (1913. évi XXI. törvény).⁹

A törvények tehát nem tiltották a prostitúcióval kapcsolatos tevékenységeket, amennyiben ezek a vonatkozó szabályok betartásával történtek. A törvényhatóságok a fent említett törvények alapján eljárva saját területükön szabályrendeletekkel rendezték a prostitúció ügyét. Schreiber Emil (1917) munkájából tudjuk, hogy egy városi és tizenhét vármegyei törvényhatóság kivételével minden törvényhatóság rendelkezett ilyen szabályrendelettel – bár az, hogy mely városokra vagy vármegyékre gondolt, munkájából nem derül ki.

Az első modern értelemben vett szabályrendelet még az említett törvények és rendelkezések előtt került elfogadásra Pesten 1867-ben.¹⁰ A fent bemutatott törvények figyelembevételével készült el az 1884. évi budapesti szabályrendelet,¹¹ melyet előbb egy 1900-ban hozott rendőrkapitányi,¹² majd a székesfőváros közgyűlése által 1909-ben elfogadott szabályrendelet¹³ követett. A szakirodalom mai álláspontja szerint a különböző törvényhatóságok által hozott szabályrendeletek mintájául az 1867. évi pesti szabályrendelet szolgált,¹⁴ de a helyi szabályrendeleteket kisebb-nagyobb mértékben az adott település sajátos gazdasági és társadalmi helyzetéhez igazították.

A NAGYVÁRADI SZABÁLYRENDELET

Nagyváradon az első ismert szabályrendelet 1888-ból származik (ROLBhL, Dosz. 611: 151–161), amit a belügyminiszter csak némi módosítással erősített meg. Hogy mik voltak ezek a változtatások, a kutatás jelen szakaszában még nem tudjuk megállapítani. Nem zárhatjuk ki egy korábbi szabályrendelet meglétét sem. A város a 18. század közepétől felülről jövő utasításra több városrésze bomlott, és azok újbóli egyesítése csak 1860-ban fejeződött be, ezért olyan szabályrendelet, amely a város egész területére hatállyal bírhatott, csak

8 Az üggyel 1896-ban a belügyminiszter is foglalkozott (lásd 1896/3690 sz. B.M. rendeletet). Nemzetközi viszonylatban az első olyan konferenciát, amely a nőkereskedelem megelőzését célozta 1895-ben tartották Párizsban. A következőt 1899-ben Londonban. Az 1904. évi konferencián 16 ország képviselője – köztük az Osztrák-Magyar monarchia is – ratifikálta a „Nemzetközi Egyezmény a Fehér Rabszolgaság Ellen” dokumentumot. 1910-ben újabb egyezmény született (Szóór Anna 2008: 17–18).

9 Doros Gábor, orvos 1926-ban összeállította és kiadta a nemi betegségekre vonatkozó magyar törvényeket, rendeleteket és határozatokat (Doros 1926). Ezek részletes ismertetésétől most eltekintünk.

10 Szabályok a kéjtelgés- bordélyházak- és kéjhölgyekről. Pest, 1867. október 31. – Elemzését lásd: Anka 2010, Forrai 1999.

11 Szabályrendelet a bordélyügyről. Budapest, 1884. december 22.

12 Rendelet a kéjtelgésügy szabályozására. Budapest, 1900. december 1. Mivel ez jogellenesen lett bevezetve a belügyminiszter 1901-ben eltörölte.

13 Szabályrendelet a prostitúcióról. Budapest, 1909. (Budapest szabályrendelete 1909: 63–74)

14 Úgy mint: 1880 Gyulafehérvár és Debrecen (Dărămuș 2003: 228), 1882 Székesfehérvár (Csurgai Horváth 1999: 48), 1884 Sopron (Güntner 1999: 34), 1885 Szászsebes és Nagyenyed (Dărămuș 2003: 246), 1888 Nagyvárad (ROLBhL, Dosz: 611, 151–160., Szabó é.n.), 1890 Győr, Kolozsvár és Keszthely (Bana 1999: 31, Bokor 2006: 218, Halász 1999: 92), 1894 Gyöngyös (Horváth 1999: 109), 1895 Pécs (Márfi 1999: 120), 1896 Kecskemét (Kecskemét szabályrendelete 1896: 352.), 1905 Abrudbánya (Dărămuș 2003: 246.), 1910 Miskolc (Güntner 1999: 35.). A szabályrendeletek szerkezetüket tekintve nagyon hasonlóak. Külön fejezetekben foglalkoznak (1.) a kéjtelgés, (2.) a bordélyházak tulajdonosaival, (3.) magukkal a létesítményekkel és nem utolsósorban (4.) a rendőrségi és az (5.) orvosi hatóságok prostitúcióval kapcsolatos teendőivel (Tötös 2013, 20–26).

1860-után készülhetett. Véleményünk szerint erre inkább 1872 után kerülhetett sor, mivel Nagyvárad ekkor vált törvényhatósági jogú várossá. De jelzés értékű az is, hogy a szabályrendeletek többsége 1880 után keletkezett.

Ahhoz, hogy képet kapjunk Nagyvárad prostitúciós szabályozásáról az 1888. évi szabályrendeletet összevetettük az 1867. pesti és az 1909. évi budapesti szabályrendeletekkel.¹⁵ Az elsővel való összehasonlítás azért is helyénvaló, mert a nagyváradai szabályrendelet vélhetően ez alapján készült el.¹⁶ Az 1909. évi budapesti szabályrendelet bevezetését komoly szakmai (1906-ban a rendőrségi, 1907-ben a székesfővárosi közgyűlési) és civil vita (elsősorban a női emancipáció harcosai, de egyéb polgári aktivisták részéről is) előzte meg. Mindez modern jogfelfogást kölcsönzött az új fővárosi szabályrendeletnek, de ennek is megvoltak a korlátai. Jól tükrözi ezt a megközelítést a belügyminiszter 1913. július 24-i rendelete, mely új szemléletű szabályrendeletek kiadására ösztönözte a törvényhatóságokat (Schreiber 1917: 67–70). A rendelet lényege, hogy a modern jogfelfogás alapján toleránsabban viszonyuljanak a prostituáltakhoz, mert – ahogy erre Linka Mór (1907) is felhívta a figyelmet a *Huszadik Század* hasábjain – a nemi betegségek terjesztői nem csak a kéjnök, hanem a klienseik is lehetnek.

A budapesti szabályrendelet a „modernség” egyfajta fokmérője lehet, mellyel összevethető a nagyváradai szabályrendelet. Az összehasonlításakor azt vizsgáltuk, hogy mi az, ami azonos, illetve különböző a három szabályrendeletben. A deskriptív-komparatív vizsgálat során hat fő elemzési kategóriát különítettünk el. Ezek a következők: (1) a prostitúció intézményei, (2) azok vezetői, (3) a kéjnök, (4) a rendőrség, (5) az orvosok és a (6) büntető határozatok. A jogszabályok szerkezetét tekintve a nagyváradai közelebb áll a pestihez, mint a székesfővárosihoz. Tartalmában a budapesti szabályrendelet jóval összetettebb és kitér olyan területre is, amelyekkel sem a nagyváradai, sem a pesti nem foglalkozik.

A BORDÉLYHÁZAK SZABÁLYOZÁSÁRÓL

Előjáróban fontos megjegyezni, hogy a bordélyházakról és azok vezetőiről itt felvázolásra kerülő kép a szabályrendeletekben foglaltakat tükrözi – s nem felel meg maradéktalanul a bevett gyakorlatnak.

Melyek voltak a prostitúció intézményei? A pesti szabályrendelet csak a bordélyházakat szabályozza. A nagyváradai már megkülönböztet bordélyházakat és magánkéjnök-lakásokat (erről a pesti is említést tesz, de konkrétan nem szabályozza). Ez lényegében az úgynevezett vegyes rendszer bevezetését jelentette, mely beismerése volt annak, hogy a prostitúciót nem lehet sikeresen a bordélyházakban tartani. Annak a lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy Nagyváradon, a bordélyházakon és magánlakásokon kívül máshol ne újték volna a keresetszerű kéjtelést. Erre utal az a rendelkezés, amely rendőri megfigyelés alá vonja a vendéglők női alkalmazottait. A budapesti szabályrendelet ezzel szemben megkülönböztet bordélyházakat, magánkéjnök-lakásokat, magánkéjnök-telepeket, éjjeli kávéházakat és mulatóhelyeket, zugszállodákat, garniszállókat, és kitér a titkos találkahelyekre is. Annak, hogy Budapesten több prostitúciós intézményt különböztettek meg, több oka is van: egyrészt a fővárosban összpontosult a kéjnök egy jelentős része, másrészt a 20. század elején csökkent a bor-

15 Mivel az 1884. évi szabályrendeletre nem sikerült hozzáférnünk, ezért az ezzel való összevetés elmarad. Erről Anka László a következőket jegyzi meg: „az 1884-es jogalkotó alapvetően az előző rendelet szövegét másolta és azt saját rendelete gerincének tekintve továbbfejlesztette”. (Anka László 2010: 55)

16 Güntner Péter szerint a soproni szabályrendelet legtöbb cikkelye szó szerinti egyezést mutat a pesti szabályrendelettel (Güntner 1999: 34)

délyházi- és nőtt a magán- és titkos kéjnök száma (Schreiber 1917: 97), ami végső soron a prostitúciós intézmények fragmentáltságához vezetett. Nagyváradon ezzel szemben a prostitúcióban bekövetkezett szerkezetváltozás jóval szerényebb mértékű volt.

Kinek a hatáskörébe tartoztak a bordélyházak? A bordélyházak nyitása, illetve azok bezárása mindhárom város esetében különböző. Nagyváradon a bordélyházak nyitása – a közegészségügyi bizottság meghallgatásával és a rendőrkapitányi hivatal véleményezésével – kizárólag a városi tanács jogkörébe tartozott. Pest esetében a főkapitány adta az engedélyt a kerületi alkapitány jelentése és a városi tanács jóváhagyása nyomán. Budapesten engedélyt a főkapitány adhatott, de csak a székesfőváros tanácsának beleegyezésével. Ha nem sikerült kiegyezniük, a belügyminiszter döntött. A bordélyházakat rendészeti szempontból a rendőrség, egészségügyi viszonylatban az orvosok felügyelték.

Kik vezethettek bordélyházat és melyek voltak a legfőbb feladatok? A pesti és a budapesti szabályrendeletek értelmében bordélyházvezető csak 30. évét betöltött, büntetlen előéletű, megbízható női személy lehetett. Nagyváradon csak a büntetlen előélet volt a bordélyháznyitás feltétele. Ugyanitt a férfiak számára is adott volt a lehetőség, a legtöbb bordélyházat mégis a nők vezették. A jogszabály a bordélyházvezető hozzátartozójáról (férj, élettárs esetleg gyermek) nem tesz említést, de a gyakorlatban az intézmény működtetésében általában nagy szerepet játszottak a bordélyházvezető hozzátartozói is. A szabályozás legalizálta a bordélyházvezetői foglalkozást,¹⁷ kialakítva ezzel a prostitúciós életformát és munkát (Conner 1999).

A nagyváradi szabályrendelet szerint a bordélyházban csak a bordélyház vezetője, a kéjnök, illetve a cselédek lakhattak. A budapesti ennél megengedőbb volt: lehetővé tette, hogy a bordélyos mellett ott lakjon a családja, a kéjnök, a cselédek, illetve a kéjnök vagy bordélyosok gyereke két éves korig. A pesti szabályrendelet viszonylag homályosan fogalmaz: „saját háztartásbeli egyéneket” (Budapest szabályrendelete 1909: 69) említ, de hogy kik tartoznak, ide nem részletezi. A szabályrendeletek meghatározták a bordélyház vezetőinek teendőit, kialakítva ezzel sajátos felügyelő és rendfenntartó szerepüket – legalábbis jogi értelemben. Mindhárom szabályrendelet úgy rendelkezett, hogy a bordélyház vezetése kizárólag annak a feladata, aki az engedélyt elnyerte, de ők a bordélyházakra vonatkozó szabályok áthágása miatt is felelősséggel tartoznak. A pesti és a nagyváradi szabályrendelet értelmében például a bordélyosnak kell felügyelnie a csendre, a békére és a nyugalomra.

Hogyan alakult a kéjnökkel való viszonyuk? A bordélyházi kéjnök számát a pesti szabályrendelet pontosan megadta,¹⁸ míg a budapesti a ház nagysága és a rendelkezésre álló helységek figyelembevételével határozta meg, a nagyváradi pedig nem tartalmaz erre vonatkozó kitétel. A pesti és a nagyváradi szabályrendelet előírta, hogy új kéjnök alkalmazásakor a bordélyház vezetője köteles a kéjnököt a Rendőrkapitányi Hivatalba bekísérni és számára bordély-, vagy más néven „türelmi bárkát” igényelni. A budapesti szabályrendelet ezzel szemben elégedett azzal, hogy csak a kéjnök számára írta elő a rendőrségen való megjelenést és a kötelező regisztrációt. A bordélyházban tevékenykedő kéjnök alsó korhatárát a pesti és a nagyváradi szabályrendelet 17 évben határozta

17 Az 1880. évi népszámlálás, mely az első női foglalkozásokat kimutató országos statisztika is egyben, a különféle munkák körébe sorolja a bordélyház tulajdonosokat, de a kéjnököt is. A forrás elemzését adja Csoma Zsigmond (Csoma 2006: 181–204).

18 Számuk minimum 5 és maximum 15 fő lehetett. A pontos meghatározás oka, hogy a kéjnököt arányosan akarták elosztani a különböző városrészekben. Anka László 2010: 53

meg, a budapesti pedig 20-ban. 17 éves kor alatt csak azt lehetett bejegyeztetni, aki már előzőleg létesített nemi kapcsolatot. A nagyváradai és a budapesti szabályrendelet fontosnak tartotta, hogy a kéjnitőknek lehetőséget teremtsenek a bordélyból való kilépésre, továbbá csökkenteni próbálta a bordélyházvezető visszaéléseinek lehetőségét: például a bordélyházvezető nem tarthatta vissza a kéjnit ingóságait, ha bárminemű követelése volt, azt csak peres úton intézhette. A budapesti szabályrendelet még azt is kikötötte, hogy amennyiben a kéjnit a bordélyházból való távozáskor nem rendelkezett az évszaknak megfelelő ruházattal, úgy a bordélyház vezetőjének ezt saját költségén kellett biztosítania. A pesti szabályrendeletben a kéjnit (és a bordélyházvezető) védelméről egyetlen passzus szólt, mely előírta a rendőrség számára a bordélyházvezetők és a kéjnitök megóvását minden méltatlanságtól és zsarolástól.

A bordélyházvezetőknek szóló előírások egy másik kategória az orvosi vizsgálatokra és a kéjnitök megbetegedésére vonatkozott. Azt leszámítva, hogy a bordélyházvezetőnek ügyelni kellett arra, hogy a kéjnit tisztán tartsa a testét, a higiéniai állapotokról explicite csak a pesti és a budapesti szabályrendelet rendelkezett. Pesten az orvos által ajánlott egészségi szabványok betartására, míg Budapesten egy megfelelően berendezett fürdőszoba működtetésére is kötelezték a kéjnitgyártókat. Azt már mindegyik szabályrendelet előírta, hogy a bordélyház vezetőjének jelentenie kellett az orvosnak, ha a valamelyik kéjnit megbetegedett. Ez esetben a kéjnit a szexuális kapcsolattól el kellett tiltania, és – legalábbis a pesti és a nagyváradai szabályrendelet értelmében – az ő felelőssége volt az is, hogy a beteg kéjnit kórházba juttassa. A kötelező orvosi vizsgálatok vonatkozásában mindhárom szabályrendelet arra kötelezi a bordélyházvezetőket, hogy felügyeljék az orvosi vizsgálatot, valamint arra is ügyeljenek, hogy senki se maradjon ki ezekből. Ennek oka, hogy a kéjnitök körében heves ellenállás alakult ki a testükbe hatoló vizsgálati eszközökkel szemben: nemcsak erkölcstelennek és megalázó gyakorlatnak, hanem a nemi erőszak intézményesített formájának tekintették (Walkowitz 1999). Pesti és budapesti sajtósságnak számított, hogy a bordélyházvezetőnek a kéjnitöket – a kötelező orvosi vizsgálatokon túl – minden nap saját kezűleg kellett megvizsgálnia. A nagyváradai szabályrendelet szerint pedig a bordélyház vezetőjének kellett gondoskodnia: (1.) a kéjnitök hetente kétszer történő orvosi vizsgálatáról, (2.) a megfelelő orvosi eszközök beszerzéséről, (3.) a vizsgálat lefolytatásához szükséges kellő fény és kényelem biztosításáról, illetve (4.) az orvosi vizsgálat költségeinek kifizetéséről.¹⁹ Ezek a rendelkezések a kliensek számára a szex biztonságosabbá tételét jelentették.

Más rendelkezések a kéjnitök kihatásáról, testi fenytéséről, fizetéséről, illetve hitelezéséről szóltak. E tekintetben a nagyváradai szabályrendelet közelebb áll a budapestihez, mint a pestihez. A nagyváradai és a budapesti szabályrendeletek megtiltották, hogy a kéjnitöket akaratuk ellenére szexuális aktusra kényszerítsék. A nagyváradai explicite leszögezte: a kéjnitök bántalmazása szigorúan tilos. A budapesti ennél tágabb körűen rendelkezve megtiltotta, hogy a bordélyházvezető bármiben is korlátozza a kéjnit szabadságát, bántalmazza őt, fenyegetse vagy durva, embertelen módon bánjon vele, és nem engedte a kéjnitök túlzott, azaz: egészségi állapotuk kárára történő igénybevetését sem.

A bordélyházvezető a számára meghatározott összegben túl nem követelhet többet a kéjnitőtől – szögezi le

¹⁹ Bordélyházi kéjnit esetén 40, a magánkéjnit esetén 60 korona. A főorvos felülvizsgálati díja a bordélyháziak esetében 60, a magánlakáson lévő kéjnitök esetében 80 korona volt.

mindhárom szabályrendelet. A nagyváradai minden hó 1.-ét és 16.-át jelölte fizetési napnak. Ezeken a napokon a bordélyház vezetője a tartásdíj levonása után köteles volt a kéjnitket kifizetni. A budapesti szabályrendeletben e tekintetben egy, a kéjnit jogait védő passzus fogalmazódott meg: a bordélyház vezetőjének szigorúan tilos volt a kéjnit keresetének terhére ékszer, ruhát, bármi mást vásárolnia. Az, hogy a bordélyvezetők mennyit és mire követelhettek a kéjnitktől, a pesti szabályrendeletből nem derül ki, a másik kettőből azonban igen. Nagyvárad esetében a kérhető összeg nem haladhatta meg havonta a 45 forintot. A pontos összeget, melybe beletartoztak a tartásdíj mellett az élelem, a fűtés, a világítás, a mosás és az orvosi vizsgálatok költségei is, a Rendőrkapitányi Hivatal határozta meg a pesti és a budapesti szabályrendeletekhez hasonlóan. Budapesten a bordélyházvezetőnek a kéjnitvel kellett megegyeznie az őt illető összegről úgy, hogy annak legalább negyed része felett feltétlenül a kéjnitnek kellett rendelkeznie. A szabályrendeletek arra is kiterjedtek, hogy az ezen felüli összeg a kéjnit illesse meg.

A kéjnit számára való hitelezést csak a pesti szabályrendelet tette lehetővé maximum 20 forintig. A visszaélések elkerülése végett, ha a kéjnit elhagyta a bordélyházat, a hitelezett összeget a bordélyház vezetője már csak peres úton követelhetette vissza.

A kerítésről csak a pesti és a nagyváradai szabályrendeletek tettek említést. A budapestiből kimaradt, mivel arról az 1908. évi XXXVI. tc. már amúgy is rendelkezett. A pesti és nagyváradai rendelet értelmében a bordélyházvezetőknek tilos volt gyermekek, ártatlan lányok, illetve nők csábítása és szexuális aktusra való kényszerítése.

A kéjnit és a kliensek felvilágosításáról – az őket illető jogokról – csak a nagyváradai és a budapesti szabályrendelet rendelkezett előírva a szabályozásnak a közös társalgóba, illetve a szobákba történő kifüggesztését. Budapesten ezen kívül minden kéjnitnek kötelező volt egy példányt átadni, továbbá felvilágosítani őket arról, hogy jogukban áll a partnerük egészségi állapotáról érdeklődni, betegség esetén pedig a szexuális viszonyt visszautasítani.

Melyek voltak a bordélyházvezetők büntetései? Nagyváradon kisebb kihágások esetén a bordélyházvezető büntetése öt napig terjedő elzárás és 50 forintig terjedő bírság volt. Továbbá ha a beteg kéjnit nem jelentette be vagy annak állapotát rejtegette, akkor a büntetés minden egyes esetben elzárást és pénzbüntetést jelentett. Gyakori büntetés esetén a bordélytartási engedély is megvonásra kerülhetett. Pesten ehhez hasonló büntetés volt érvényben: 100 forintig terjedő bírság, súlyosabb esetben pedig hosszabb vagy rövidebb ideig tartó dologházi elzárás. A nem helyi lakcímmel rendelkező bordélyházvezetők esetén a városból való kitoloncolás vagy az engedély megvonása volt a büntetés. Nagyváradon a büntetésekből befolyt pénzüsszeget a városi szegényalap javára fordították. Kihágások esetén fellebbezni Nagyváradon első fokon a kapitányi hivatalhoz, Budapesten a kerületi kapitányhoz, másodfokon a nagyváradai városi tanácshoz, illetve a fővárosi államrendőrség főkapitányához, harmadfokon pedig a belügyminiszterhez lehetett.

A dualizmus korszakában új irányt vett a prostitúció jogi megítélése. A törvényhozók a szabályozásban látták a prostitúció rendezését. Ennek hatására korlátozták és nagymértékben meghatározták a kéjnit vagy a bordélyházvezetők életét. De az alábbiakban látni fogjuk, hogy a dualizmus kori prostitúciót nem csak a jogi normák, hanem más tényezők is nagymértékben meghatározták.

BORDÉLYHÁZAK NAGYVÁRADON. KÍSÉRLET A PROSTITÚCIÓ TÉRBELI LOKALIZÁLÁSÁRA

Ebben a részben kísérletet teszünk a nagyváradai városi tér és a prostitúció viszonyának vizsgálatára. Városi tér alatt egyszerre értjük Nagyvárad térszerkezetét, illetve azt a mentális teret, amelyet a kéjnéppel egy utcában élő városlakók a prostitúcióval kapcsolatban alakítottak ki.²⁰ Más szóval arra keressük a választ, hogy hol találhatóak a bordélyházak, miért pont ott vannak, illetve hogyan viszonyultak a bordélyházakhoz az azzal egy utcában élő emberek.

A 19. század végétől a 20. század elejéig a fizikai térben nyolc bordélyházat sikerült beazonosítani. Ezek a következő utcákban helyezkedtek el: Rövid (35., 150., 200. sz.), Vitéz (147., 148., 149., 295. sz.), Pece (151. sz.), Holdvilág (6. sz.) és Szarvassor (81. sz.). Mivel az információk a 19. század végéről és a 20. század elejéről származnak, ezért két térképet használtunk fel. Az első 1887-ben,²¹ a második a 20. század elején ábrázolja Nagyváradot. A térképek összehasonlításából nyilvánvalóvá vált, hogy a fentebb felsorolt bordélyházak közül a Rövid u. 35. sz. ház megegyezik a Pece u. 151. sz. épülettel. Hasonlóan a Vitéz u. 295. sz. bordély a Holdvilág utcán található 6. sz. alatti házzal mutat azonosságot. Innen a nyolc bordélyház. A források említik még a Rövid u. 43., 48. számon és egy a Gyepsoron található házat is. Ezeket egyik térképen sem sikerült lokalizálni.²² A bordélyházak többsége egy kivételével a város dél-keleti peremén, az úgynevezett Újváros városrészben helyezkedett el.²³ A kivételt képező a Szarvassor 81. sz. alatti bordély, a többitől keletebbre, az úgynevezett Váralja negyedben helyezkedett el.

URBANIZÁCIÓ ÉS TÉRSZERKEZET A DUALIZMUSKORI NAGYVÁRADON

Ahhoz, hogy megértsük a bordélyházak elhelyezkedését, elengedhetetlen Nagyvárad térszerkezetének főbb jellemzőinek a bemutatása. Fleisz János a város urbanizációját vizsgálva megállapítja, hogy Nagyvárad történelme során egy sajátos városfajtát jelenített meg: a kiváltságos püspöki (mező)város típusát (Fleisz 2005). Közigazgatási szempontból a település a 18. századig egységet alkotott, majd saját kezdeményezésből egyes részei különváltak.²⁴ Újbóli egyesítése felülről jövő intézkedéssel 1860-ban következett be, a még külön álló Várad-Váralja és Várad-Velence egyesülésével. A folyamat végső soron 1872-ben zárult le, amikor Nagyváradot felvették a törvényhatósági jogú városok közzé. Ezt követően a város hat részből állt: Várad-Újváros, Várad-Váralja, Várad-Velence, Várad-Olaszi, Csillagváros és Külváros (Kemény 1911: 273).²⁵ A dualizmus korában a város gyorsan urbanizálódott. Fleisz János (2005) a város dualizmuskori fejlődését két szakaszra osztja: az 1892-ig tartó első szakaszt a korszerűsödés megalapozása jellemezte, míg az 1893 és 1913 közötti két évtized a

20 A térbeli vizsgálatok elméleti áttekintését lásd: Sonkoly 2002: 7–19, Jacques 2002: 19–38, Lepetit 2002: 39–64, Mussetti 2002: 39–64, gyakorlati alkalmazást pedig lásd: Topalov 2002: 77–110; Perényi 2012.

21 Kataszteri térkép, 1890-ben jelent meg.

22 Az utcanevek változásában eligazítást nyújt a Függelék 1. számú táblázata.

23 Európa szerte hasonló trend figyelhető meg: Németországban például úgynevezett Bordellstrasseba (bordély-utcákba) tömöríteték a bordélyokat. (Schreiber 1917: 113)

24 Várad-Olaszi 1726-ban, Várad-Velence 1722-ben, Várad-Váralja pedig 1792-ben vált külön. A negyedik városrész Várad-Újváros. Mindegyiknek saját földesura volt. Várad-Újvárosban a földesúri hatóságot a Káptalan, Várad-Olasziban és Várad-Velencén a római katolikus püspökség, Várad-Váralján pedig a magyar kamari kincstár rendelkezett. (Fleisz 1996: 48)

25 A városrészek térbeli elhelyezkedését lásd a Függelék 1. sz. térképén.

korszerű, modern város kialakulását hozta magával. A történész szerint ebben a két évtizedben a város többet fejlődött, mint az azt megelőző két évszázadban összesen. Ennek számos ismérve van, melyek közül most csak néhányat említünk. A lakóházak tekintetében, míg 1869-ben csak 2778 lakóház volt, addig 1900-ra a számuk elérte a 3619-et, 1910-ben pedig az 5365-öt. Három évvel később 6129-re nőtt a lakóházak száma. A 20. század első tizenhárom évében épült a lakóházak 41%-a. Összehasonlításként: az azt megelőző időszakban alig több mint 23% volt a lakóállomány gyarapodása (Fleisz 1996; 2005). Ezzel együtt a népesség száma is hatalmas ütemben növekedett. 1869-ben még csak 28698 ember élt Nagyváradon, 1918-ban már 71789-en. 1880 és 1918 között a természetes szaporulat mérlege bár pozitív, ennek ellenére a lakosság gyors növekedésében fontosabb szerepet játszott a magas fokú mobilitási hajlandóság. 1910-ben például a 64.169 fős össznépességen belül a helyben születettek aránya csupán 37%, az összes többi a vármegye más településeiről (30%), illetve az ország többi vármegyéből (31%) verbuválódott össze. A népsűrűség 1900-ban meghaladta az 1000 fő/km²-t. Mint az alábbi táblázatból is kiolvasható, Nagyvárad népessége nem egyenletesen oszlott meg a különböző történelmi városrészek között. A legtöbben Olasziban (35%) és Újvárosban (28%), míg a legkevesebben a Csillagvárosban (3%) éltek. A bordélyházak tehát a nagyobb népességkoncentrációval bíró városrészekben helyezkedtek el. A nagy háború előestéjén Nagyvárad központját nagyvárosias jellegű, többemeletes középületek, bérházak és paloták díszítették. A belső városmag körül többségében földszintes téglá-, azon túl vályogépületeket tartalmazó sáv következett, a város szélén kültelki, vidékies házak sorakoztak (Fleisz 1996).

1. táblázat. Nagyvárad népessége városrészenként 1910-ben

Városrészek:	Olaszi	Újváros	Váralja	Velence	Csillagváros	Külváros	Hegy	Összesen
Népesség:	21518	17001	7315	6502	1859	3984	2855	61034

Forrás: Fleisz (2005: 46)

A város átalakult: hidakat és utcákat építettek, tereket hoztak létre, az utakat kikövezték, burkolattal látták el. A Sebes-Kőröst a Pece- és a Páris-patakokat szabályozták, illetve csatornázták. Kiépítették a vízvezeték és a csatornahálózatot. Fontossá vált a terek és az utcák tisztán tartása, bevezették a közvilágítást. A vasútvonalak kiépítése révén Nagyvárad még jobban bekapcsolódott az országos gazdasági és közlekedési vérkeringésbe. A személyforgalmat előbb bérkocsik, omnibuszok, bonyolították le, majd 1906-tól útjára indult az első villamos is.

Nagyvárad fejlődése a többi – elsősorban nyugat-magyarországi – városhoz képest némileg megkésett, de helyzeti előnye és az „ott ható városfejlesztő erők” (Fleisz 2005: 63) az ország legjelentősebb kereskedő és iparvárosainak sorába emelték. A város megőrizte sokrétű, kereskedelmi, pénzügyi, ipari, közigazgatási, jogi, katonai egészségügyi, oktatási, kulturális funkcióját. 1900-ban Nagyvárad a lakosság nagysága szempontjából – Budapestet is bele számítva – a 11. helyet foglalta el (Beluszky 1990: 22–24), és funkcionális szempontból a legfelsőbb szintre, a regionális központok közé került. Budapestet nem számítva két fajta regionális központot lehetett elkülöníteni: a teljes értékű és a részleges regionális központokat. Várad a második típust képviselte Debrecennel, Péccsel, Temesvárral és Araddal együtt. A városi szerepkörök súly szerinti rangsorában Nagyvárad már előkelőbb helyezést ért el: Budapest, Pozsony, Zágráb után a negyedik helyet foglalta el (Beluszky 1990: 26, Fleisz 2005: 64).

A fentebb felvázolt urbanizációs folyamatok nemcsak átalakították, formálták a teret, de megváltoztatták a lakosság és a hatalom térhez való viszonyát is. A polgáris²⁶ városi közegről érzékletes képet ad Péter I. Zoltán (2002) *Mesélő képeslapok* című munkájában. A kötetben egy képzeletbeli sétára invitálja az olvasót, melynek keretében bemutatja a dualizmus kori Nagyváradot. A műben szereplő reprezentatív utcák és terek, melyeket az olvasók otthonukból is bejárhatnak, a nyilvános terek új funkcióiról árulkodnak. A város fontosabb terei közé tartozott a Szent László-tér, melynek arculata az 1836-os tűzvész után kezdett kialakulni. A híd másik oldalán a Bémer-tér kapott helyet, mely körül a város kávézó-negyede alakult ki többek között az EMKE, a Royal, a Pan-nónia és az Elite kávéházakkal. A tér melletti utcából nyílt a Fő utca, a polgárság egyik kedvenc korzója. Jelentős volt a Fő utcáról nyíló Széchényi-tér is, melyet az Igazságügyi palota, az Osztrák-Magyar Bank és a vármegyeháza szegélyezett. A város külön színfoltja volt az ország egyik legnagyobb piaca a Nagyvásár-tér. Innen a Garasos-hídon keresztül az 1896. milleniumi ünnepekre készült Ezredévi Emléktérre lehetett eljutni. Egyéb terek a különböző piacoknak, kaszárnyáknak, templomoknak adtak helyet (Fleisz 1996). A parkok szórakozási övezetként sportolási lehetőségeket is biztosítottak. A város egyik legrégebbi parkja a Rhédey-kert volt, melyet gróf Rhédey Lajos 1804-ben adományozott a városnak. A parkban már 1867-ben lövölde, vendéglő, mellette táncterem, arrébb fürdő és egy malom fogadta az arra járókat. A tér rossz állapota miatt 1870-ben felújításra került. A Rhédey-kert újabb parkosítására a 20. század elején került sor. A város egy másik parkja a Városliget, mely később Erzsébet- aztán Bunyitay-liget néven vált ismertté. A parkban található tó ölelésében feküdt a Déry-sziget, melyet nyáron csónakázásra, télen jégpályaként használtak. A háború előtt Bunyitay Vince kanonok adományozása nyomán a parkban játszóteret, tenispályát is kialakítottak. 1890-re elkészült a Schlauch-kert, mely a huszárok gyakorlóteréből lett parkká alakítva. A parkosításhoz nagymértékben hozzá járult a helyi Szépítési Egylet. A századfordulón a Rhédey-kert és számos park, illetve befásított utca és köztér gondozását és fenntartását a Nagyvárad Polgári Lövészegylet vállalta fel.

A város újonnan kialakult vagy korábbi felújított nyilvános terei a polgári életmód részévé váltak a séta, a kávéházak és éttermek látogatása, a kikapcsolódás és nem utolsósorban a szórakozás, a sportolás révén. A kéj nők azonban nem élvezhették a városi (polgári) életforma e színtereit, ugyanis a szabályrendeletek korlátozták az általuk használható nyilvános tereket.²⁷ Nagyváradon kéj nőknek tilos volt az ablakból vagy az utcán a járókelők figyelmét felhívni a bordélyházakra, valamint feltűnő öltözékben elhagyni azokat. (Ezzel kapcsolatban Budapesten még szigorúbb rendelkezéseket hoztak: a kéj nő az utcán nem sétálhatott feltűnő módon, nem szólíthatta meg a férfiakat és még dohányoznia sem volt szabad; a nyilvános tér több helyszínén egyedül vagy csoportosan meg sem állhatott; hangos vagy szemérmetlen társalgást sem folytathatott.²⁸)

26 Írásunkban Gyáni Gábor megfogalmazását alkalmazzuk, miszerint „A polgár nem egyetlen jól körülhatárolt státuscsoportot jelöl tehát, valami ahhoz hasonló, mint a nemes, a paraszt vagy a proletár terminus. A polgár szóval sokkal inkább valamilyen sajátos társadalmi minőségre utalunk, melyet számos státuscsoport egyidejűleg a magáénak vallhat” (2002:98). Polgárosodás alatt pedig a piaci gazdaságba, a tőkés társadalomszervezetbe, az alkotmányos-liberális, demokratikus államszervezetbe és politikai kultúrába való átalakulás folyamatát értjük.

27 A vizsgált szabályrendeletek közül csak a nagyvárad és a budapesti korlátozta a kéj nő nyilvános térben történő mozgását.

28 Ide tartoznak a színházak, templomok, iskolák, vasúti pályaudvarok, kávéházak, vendéglők, illetve egyéb mulatóhelyek és középületek is. A tiltólistára került tereket a Rendőrfőkapitány határozta meg.

A BORDÉLYHÁZAK MIKROVILÁGA

Az eddigiek során megpróbáltuk nagy vonalakban felvázolni azokat az urbanizációs folyamatokat, amelyek meghatározták Nagyvárad város térszerkezetének alakulását. Az alábbiakban annak a mikrotérnek a világát kíséreljük meg feleleveníteni, melynek szerves részét képezték a bordélyházak is. Tesszük ezt annak tudatában, hogy a bordélyházak csak abban a fizikai környezetben érthetőek meg, amelyben helyet kaptak. Ezért a mikrotér alatt a bordélyházak közvetlen környezetét, a Vitéz, a Pece, a Rövid és a Szarvas-sor utcákat értjük. A léptékváltás azért is fontos, mert – mint láthattuk – néhány évtized leforgása alatt a város lényegében oly módon született újjá, hogy az itt zajló élet kereteit már nem a késő rendiség, hanem a kapitalizmus határozta meg.

A bordélyházaktól délre a Rhédey-kert, kicsit távolabb, a Magyar Királyi Honvédhadapród iskola foglalt helyet. Az 1890-ben kiadott térképen, a bordélyházakkal szemben a „Libanyomás” felirat olvasható. Ez alapján libalegeltető helyre lehet gondolni, de a Nagyvárad Napló 1888-as számában arról ír, hogy már évekkel korábban a szerbek használták zöldségtermesztésre. Ide hajtották ki a közeli lakosok a barmaikat is (Péter 2002: 143). Az ettől északra lévő városrészt Külvárosnak nevezték. Az Aradi út és a Vitéz utca kereszteződésében 1891–1892 között a Császári és Királyi Huszárlaktanya épült fel. Mellette 1896–1897 között Tüzérségi Laktanyát emeltek. A Vágóhíd utca másik oldalára 1897–1898-ban Honvéd-Huszár Laktanya épült. Az Aradi utcától északra a Külváros²⁹ helyezkedett el. A Külváros valamikor az 1820-as években alakult ki, amikor a városnak szüksége volt munkásokra a Rhédey-kert tisztántartására, illetve téglavetőkre. Ezért a város a kóbor cigányoknak megengedte, hogy napszámért cserébe azon a területen a téli időszakra letelepedjenek. A 19. század elején ezek az emberek sátrakban, földbe vájt kunyhókban éltek. 1820-ra annyira elszaporodtak, hogy elrendelték az összeírásukat. Később minden rendszer és szempont nélkül már házakat építettek: a város vezetősége 1835-re már beépített telepet talált itt. A Nagyvárad c. napilap 1892. évi október 16-i *A Külvárostól* című tudósításában még nedves, szűk és alacsony – akár tíz-tizenöt főt is összezsúfoló – kunyhókról, szennyről és piszokról számolt be. A Nagyvárad Napló 1903. évi május 4-i *Szépül a Külváros* című cikkben már arról ír, hogy új házakat építenek, melyeket zsindelemmel fednek be. Lengyel Géza újságíró munkások, iparossegédek és napszámosok lakhelyeként írja le a Külvárost (Péter 2002: 142). A modernizációs folyamatok egyik motorja a Külvárostól északra lévő Óssitéren létesült Tátrai és Társai Vasöntöde, mely 1912-től Nagyvárad Vasöntöde és Gépgyár RT. néven gyárrá bővülve működött tovább.³⁰ Ugyanitt 1910-ben jéggyár létesült. A gyáraktól északra egymás után a Lóvásár-, Baromvásár-, illetve az Új sertésvásár-tér helyezkedett el. Az Aradi-utca és a Vitéz utca kereszteződésétől északra lévő Vitéz utcai házakról Péter I. Zoltán a következőket jegyzi meg: „*apró, földbe süllyedt, jobbára zsindelemmel vagy náddal fedett kis épületek voltak*” (Péter 2002: 144). Az Aradi utca 1. sz. alatt 1912 karácsonyán a Hazám kávéház nyitotta meg kapuit. Tovább haladva a Vitéz és a Körös utca kereszteződésénél, balra a második házban 1910-ben a Vendéglő a Fehér Báránnyhoz nyílt. 1909-ben elemi iskola épült. Az utca a Kaszárnya-térnél fejeződött be. Ezen túl a 18. században épült laktanya lovardája, illetve a Fatelep kapott helyett.

Ezzel el is érkeztünk a Sebes-Kőröshöz, ahol az átkelésre 1913-ig nem volt lehetőség: a Széles utcai vashíd

29 Az 1980-as években lebontották, helyébe tömbházak épültek.

30 Ekkor került átadásra az új emeletes gépműhely, mely 120 embert foglalkoztatott állandó jelleggel. A gépgyárban kisvasúti kocsikat, cementipari gépeket és eszközöket, vasszerkezeteket, ekéket és különböző vasöntvényeket készítettek.

ugyanis csak ekkora készült el. Aki a folyó másik oldaláról szeretett volna eljutni a bordélyházba annak kicsivel délebbre, a Tímár és a Szigligeti utcát összekötő hídon, vagy még lejjebb a Szent László hídon kellett próbálkoznia. Ha ez utóbbi útvonalat választotta, akkor a Szent László teret elhagyva a Kert utcán kellett végigsétálnia. A Pece-patakon való átkelést még a 20. század elején is egy rozoga fahíd tette lehetővé. A Kert utca végében az út kettéágazott: balra az 1898-ban épült Hadapród iskolához, a Honvéd gyalogsági laktanyához, a Csendőrségi iskolához és a Rulikowszky temetőhöz lehetett eljutni; jobbra kanyarodva a Rhédey-kertbe. Az ide vezető utat széles nyárfák szegélyezték. A park elé érkezve egy kerek oszlopok által tartott kerek épület homlokzatán a következő felirattal találkozhattak az arra járók: „*Haladjunk a cél felé!*” (Péter 2002: 158). Innen már csak néhány lépésnyire voltak a bordélyházak.

Térjünk is be az egyikbe! A levéltári források bár lakonikusak, azért bepillantást engednek a bordélyházak enteriőrjébe is. Ferency Mihály újságíró a városi tanácsnak szánt beadványában 1907-ben a Vitéz u. 149. szám alatti Weinberger Malvin tulajdonát képező bordélyházzal a következőket írta: „*Az éjjeli órákban a villanycsengettyű számára büszkén lépdél ki a jól táplált kapus és százával ereszti be [...] az éjjeli élet mulatni vágyó alakjait*” (ROLBhL, Dosz 723: 66). Odabent pedig „*fény és pompa fogadja az érkezőt velencei tükrök, villanyvilágítás. Azt hinné az ember, hogy maga a paradicsom ez a fényes örömtanya*” (ROLBhL, Dosz 723: 66). Az is kiderül, hogy „*szőnyeggel borított*” (ROLBhL, Dosz 723: 66) falak találhatók a bordélyban. A tisztí főorvos a Szabó Erzsébet tulajdonában lévő Holdvilág 6. sz. alatti bordélyházzal 1909-ben a következőket jelentette: „*az összes helyiségek teljesen kijavítva s minden tekintetben jó állapotba, az összes szobák újonnan festve, jó bútorzattal, rendbe lettek hozva*” (ROLBhL, Dosz 804: 10).³¹ A nagyvárad bordélyházak vélhetően egy kisebb vagy nagyobb szalonból álltak, ahol a kuncsaftok kiválaszthatták partnerüket – emellett vélhetően ebédlővel és talán fürdővel is rendelkeztek. A szalonból egy szobába jutva keríthettek sort a szexuális aktusokra. A szobák kötelező tartozéka ágy, heverő, tükör, mosdó és egy fiókos szekrény lehetett. Ami a bordélyházak küllemét illeti, vélhetően földszintes épületek lehettek, hasonlóan az utcában található többi épülethez.

Ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk a bordélyházak közvetlen környezetéről, megvizsgáltuk a Pece, Vitéz és Szarvas-sor utcák lakosainak a foglalkozásszerkezetét.³² Ebből kiderült, hogy a Pece és a Vitéz utca lakosainak 79,5% az ipar, kereskedelem, hitel és szállítás ágazatának valamelyik szegmensében dolgozott. Az iparban dolgozók többsége a cipő- (csizmadia), az élelmiszer- (többségében hentes) és textiliparból (szabó) élt. De találunk az építő- és faiparban (ácsként, építőmunkásként, asztalosként) foglalkoztatott személyeket is. A felsorolás további folytatása nélkül már ebből is kiderülhet, hogy ezeknek az embereknek a többsége a könnyű-, illetve az élelmiszeriparban dolgozott. A kereskedelem, hitel és szállítás esetében három fő kategóriát tudunk elkülöníteni. Az elsőbe a különböző kereskedők (piaci árusok, szatócsok, ügynökök stb.), a másodikba a szállítással foglalkozók (bérkocsis, szekeres, taligás) kerültek. Egy-egy személy az egészségügyben, a banki szektorban, illetve az oktatásban is tevékenykedett. Az egyéb kategóriába túlnyomó többségében a bordélyházvezetők kerültek. A környező utcákban élt még néhány hivatalnok és mezőgazdasággal foglalkozó személy is.

31 Sopron esetében 1907-ből fennmaradt egy adásvételi szerződés, amelyben a bordélyház összes berendezése tételesen fel van sorolva (Güntner Péter 1999: 31–32). De mások is említik a bordélyházak berendezéseit (Adler 2004: 68).

32 A vizsgálatból kimaradt a Rövid utca, mivel Nagyvárad 1904. évi címtárában erre vonatkozóan semmilyen adatot sem találtunk. Azért esett a választásunk az 1904. évi forrásanyagra, mert ebből az időszakból származnak a későbbiekben vizsgálni kívánt lakossági kérelmek is.

2. táblázat. A Pece és a Vitéz utcák lakosainak foglalkozásszerkezete fő gazdasági ágak szerint (1904)

	N	%
Mezőgazdaság	2	1,3
Ipar	71	45,2
Kereskedelem, hitel és szállítás	54	34,3
Közszolgálat	4	2,6
Egyéb	10	6,4
Beazonosíthatatlan	7	4,5
Foglalkozás-megjelölés nélkül*	9	5,7
Összesen	157	100,0

*Ahol nem volt megadva foglalkozás, ott a munkanélküliség is számításba jöhetett – vagy eltartott, illetve magát más módon fenntartó személyekről is szó lehetett.

A Szarvas-sorra vonatkozó (3. sz.) táblázat adatai alapján hasonló foglalkozásszerkezetet feltételezhetünk: az ipar, a kereskedelem, a hitel vagy a szállítás felülreprezentált (64,2%). De mint már kiderült, a Szarvas-soron és környékén számos gyári létesítmény működött, így a kapott adatok is csak ennek fényében értelmezhetőek. Mezey Lajos szappangyárostól eltekintve az ipari alkalmazottak többsége a könnyű- (cipész) és a textil-, illetve élelmiszeriparban dolgozott. A kereskedelem, hitel és szállítás kategóriában a két szesznagykereskedőn kívül a többség kisebb volumenű kereskedéssel (borkereskedő, szatócs, bormérő stb.) kereste meg a mindennapi kenyerét, de akad köztük egy pénzbeszedő és egy kihordó is. Az egyéb kategóriába néhány magánzó, egy festő, házmester illetve egy bordélyházvezető került. Közszolgálati alkalmazottat csak egyet találtunk.

3. táblázat. A Szarvas-sor lakosainak foglalkozásszerkezete fő gazdasági ágak szerint (1904)

	N	%
Mezőgazdaság	2	3,6
Ipar	21	37,5
Kereskedelem, hitel és szállítás	15	26,7
Közszolgálat	1	1,8
Egyéb	8	14,3
Beazonosíthatatlan	2	3,6
Foglalkozás-megjelölés nélkül*	7	12,5
Összesen	56	100,0

* Ahol nem volt megadva foglalkozás, ott a munkanélküliség is számításba jöhetett – vagy eltartott, illetve magát más módon fenntartó személyekről is szó lehetett.

Ezek után lássuk, hogy miért éppen a bemutatott városrészekben kaphattak helyet a bordélyházak. A rendészeti-hatalmi olvasat szerint: „A bordélyházaknak lehetőleg szembe nem ötlő helyen, iskolától vagy más középülettől minden körülmények közt távol lenni” (ROLBhL, Dosz. 611: 152). Arról nem sok információval rendelkezünk, hogy az 1888-as szabályrendelet megváltoztatta-e a bordélyházak elhelyezését vagy csupán egy már elfogadott normát kodifikált. Véleményünk szerint ez utóbbi történhetett. Erre utalnak a levéltári források is, amelyekben arról számolnak be, hogy egyes bordélyházak már több évtizede ugyanott, ugyanabban az épületben működnek. Az évek alatt csak a bordélyház vezetőjének személye cserélődött.

Nem tudni, hogy mikor nyílt az első újkori bordélyház. De annak alapján, hogy a különböző városrészek

egyesítéséig Várad-Olaszi és Várad-Velence a római katolikus püspökség fennhatósága alá tartozott, nehezen elképzelhető, hogy ott megtúrték volna a bordélyházakat. Így csak Várad-Váralja és Várad-Újváros jöhetett szóba, ahol a bordélyházak ténylegesen is megtalálhatóak voltak már a 19. század elején is.³³ De arra is oda figyeltek, hogy a bordélyházakat, még ha nem is a Külváros városrészbe, de legalább a város szélére, a város szegényebb és visszamaradottabb részeibe száműzzék. Erre utal a vizsgált utcákban élő emberek foglalkozásszerkezete is.

A kiegyezést követően a bordélyházakat megtúrták, mindennapjaikat szabályozták. A 20. század hajnala a bordélyházak közvetlen környezetében is változást hozott. Ettől kezdve a Külvárosban is jelentkeztek a modernizáció jelei. Gyárak létesültek, és ennek hatására a helyi társadalom is átalakult. A Libanyomás eltűnt, helyette fontos katonai létesítmények emelkedtek ki a földből. Ezek a térszerkezeti és urbanizációs átalakulások a bordélyházak működését sem hagyták érintetlenül. Átalakult például a bordélyházba látogatók társadalmi összetétele: egyre több katona fordult meg ugyanis a bordélyokban. A források így számoltak be a katonák bordélybajárásáról: „a katonák legtöbbször éjnek idején engedély nélkül kiszöknek [,] és ekkor csinálnak botrányokat” (ROLBhL, Dosz 611: 89). A Honvéd Huszár és a Tüzér laktanyából egyszerűen csak végig kellett sétálni az utcán és annak végében máris az említett bordélyházak előtt találhatták magukat.³⁴ A szarvas-sori bordélyház esetében úgy véljük, hogy a kuncaftok egy része a gyári munkásságból, egy másik része a közelben lévő Nagyvásár-téri piacra érkező kereskedők és vásárlók közül kerülhetett ki. Király György, a szarvas-sori ingatlan tulajdonosa szerint a vendégek „a napnak vagy éjnek bármely órájában annál könnyebben mehetnek oda, mert nem járván arra senki, nem érezhetik magukat alterálva [feszélyezve]” (ROLBhL, Dosz 611: 92). Ez pedig arra enged következtetni, hogy az említett bordélyház a társadalom felsőbb, befolyásosabb rétegei számára is alkalmat kínálhatott egy-egy légyottra, úgyhogy közben diszkrétan kezelte a látogatók kilétét. Ugyanakkor nem ismerünk olyan összeírást, amelyből kiderülhetne a kuncaftok pontos száma és összetétele.

A bordélyházak modernizálódásának ékes példája Weinberger Mihályné esete, aki 1903-ban még csak egy, de 1908-ban már három bordélyházzal rendelkezett. Mindhárom ingatlan a saját tulajdonában volt. A Vitéz utcán (147., 148. és 149. sz.) egymás mellett lévő bordélyházakkal 1908-ban az volt a terve, hogy a három ház udvarát összeköti, az így kapott területen pedig egy fásított udvart létesít, mely így vonzóbb – polgári – külsőt kölcsönözne a létesítményeknek. A három bordélyház közül az egyiket a „közönségesebb emberek részére” (ROLBhL, Dosz. 723: 80), a másik kettőt pedig „nagyobb taksával az úri publikum” (ROLBhL, Dosz. 723: 80) szolgálatába akarta állítani.³⁵ Az engedélyt meg is kapta, ám tervének kivitelezéséről nem rendelkezünk információval. Ugyanakkor Nagyvárad 1909. és 1912. évi címtára (Kemény 1909, 1912) alapján úgy tűnik, hogy a tervét megvalósította.

A városban zajló modernizációs folyamatok nem hagyták érintetlenül a Szarvas-sor 81. sz. alatti emeletes bordélyházat sem.³⁶ A házat Király György 64.000 koronáért vásárolta meg az 1870-es években, majd 1903-ban

33 Várad-Újvárosban a földesúri hatóságot a Káptalan, Várad-Váralján pedig a magyar kamara kincstára bírta.

34 Horváth László egy 1892-ben Egerben nyílt bordélyház esetében figyelt fel a kaszárnya közelségére. De többen is kiemelik a katonák sűrű bordélyházba járását (Adler 2004, Sigsworth–Wyke 1999, Halász 1999). Dobszay Tamás (2003) egy szabólegény bordélyházi élményeiről számol be. A kliensekről bővebben lásd még: Adler 1999, 2004; Bana 1999, Szécsényi 2008, Fuchs 1926, Corbin 1999.

35 Eddig csak az 1908-ból származó kérelme ismert.

36 Az erdélyi városok közül Marosvásárhely esetében tudjuk, hogy a Csillagok utca 9. sz. alatt működött emeletes bordélyház (Körtési

saját bevallása szerint tetemes összegért újíttotta fel (ROLBhL, Dosz. 611: 97). Kisebb vagy nagyobb átalakításokra akkor is sor került, ha a bordélyház élén cserélődött a vezető. Vass Alajzia például 1909 nyarán bérelte ki a Pece u. 155. sz. alatt található bordélyházat: „Felszerelték az üzletet s a leányokat beállították” – olvasható a rendőrkapitány jelentésében (ROLBhL, Dosz. 804: 78).

A bordélyházak elhelyezését ugyan általában a marginalizáció, illetve az elrejtés motiválta,³⁷ a 20. század elejére megváltozott városszerkezet következtében a bordélyházakat övező tér is átalakult. Ennek az átalakulásnak esett áldozatául a Szarvas-soron található bordélyház, melyet az 20. század első évtizedében be is zártak.

ADALÉKOK A BORDÉLYHÁZAK TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSÉHEZ

Mivel nem áll módunkban a teljes korabeli nagyváradai társadalom prostitúcióhoz való viszonyulását vizsgálni,³⁸ ezért csak a bordélyházakkal egy utcában élő személyekre fókuszálunk. A vizsgálathoz négy – 1904 és 1907 közötti³⁹ – kérelmet használtunk fel, melyeket a Pece, a Rövid és a Szarvas-sor utca lakosai, illetve Ferenczy Mihály budapesti újságíró nyújtottak be a városi tanácshoz. A cél mind a négy esetben a bordélyházak bezárása vagy azoknak a város más részébe történő átköltöztetése volt. Fontos megjegyezni, hogy nem csak a nagyváradiak szerették volna bezáratni vagy elköltöztetni a bordélyházakat: hasonló kérelmek ismertek Győrből (Bana 1999) és Keszthelyből (Halász 1999). Keszthely esetében például olyan kérelem is ismert, ahol az adott utca lakosai meg se várták, hogy megnyíljon a bordélyház, máris tiltakoztak ellené (Halász 1999).

Az újvárosiak által 1904-ben beadott kérvényt 17-en (ROLBhL, Dosz. 611: 80), míg az 1905. évit már 28-an (ROLBhL, Dosz. 611: 87) írták alá.⁴⁰ A szarvas-sori bordélyház ellenes kérvényt egy ház kivételével az utca minden lakója és érdekeltje aláírta.⁴¹ Az újvárosi beadványok esetében csak hat kérelmező házat sikerült beazonosítani. De már ebből is megállapíthatjuk, hogy elsősorban azok kérelmezték a bordélyházak bezárását, akik azok viszonylagos közelségében éltek. Jól példázza ezt, hogy a Liliom utca lakosai már nem írták alá a kérvényt. A bordélyházak bezárására a kérelmezők több okot is felsoroltak: többek között az erkölcsre, a közbiztonság hiányára, a gazdasági károokra (a házakat csak nehezebben és olcsóbban tudták bérbe adni), illetve a higiéniai és egészségügyi veszélyekre hivatkoztak.

Érdeemes azt is vizsgálni, hogy a beadvány megfogalmazói önmagukat hogyan pozícionálták, és ehhez képest a prostitúcióhoz köthető személyek hogyan jelennek meg. A kérelmezők vagy – ahogy magukat definiálják – a „polgárok” állnak a jó oldalon, s míg ők az áldozat szerepében tetszelegnek, addig a konfliktusok okozói a kéjnépek és a kliensek a bordélyházzal együtt képviselik mindazt, ami rossz és nem kívánatos a társadalomban. Az utcában élők „nem nyugodhatnak, hanem egész éjjeleken át, különösen a gyöngébb idegzetű nők és gyermekek

---

2002:327)

37 Sopronban 1884-ben a bordélyházak a külvárosba szorulnak. Azelőtt úgy gondolták, hogy a központban ellenőrizhetőbbek (Güntner 1999:35–36)

38 Ehhez még további kutatások elvégzése szükséges. Például a prostitúcióra vonatkozó teljes sajtó anyag feldolgozása.

39 Az első kérvény a Vitéz, Pece és Rövid utca lakosaitól 1904. április 11-én, míg a második 1905. május 17-én keletkezett. A Szarvas-sor lakosai kérelmének pontos ideje nem ismert. Az újságíró kérvényét 1907-ben adta be. A levéltári források tanúsága szerint ilyen jellegű kérelmeket korábbi, illetve későbbi időpontokban is beadtak.

40 Csak hat személy akadt, aki mind a két kérvényt aláírta.

41 Lásd a Függelék 3. sz. térképét.

a szobák sarkában vagy az udvar felőli lakrészekbe menekülve ébren, a legnagyobb rettegések között töltik az éjszakákat” (ROLBhL, Dosz. 611: 85). A kéjnéket és a klienseket címkékel látták el, a prostitúciót pedig a deviáns viselkedési formák közzé sorolták. A kérelmekben a kéjnök erkölcstelen démonikus alakja jelenik meg: a prostituáltak „a legaljasabb társalgást folytatva /: erkölcsöt mellőzve ./ egymást taszigálva ruháikat emelve kövekkel dobálódzva [,] szivarozva [...] közönséget csábítva majd kigúnyolva töltik szabad idejüket” (ROLBhL, Dosz. 611: 79). Továbbá „piszkos alsó szoknya aljakban felső derék nélkül ingekben mell és testüket szabadon láthatóan” jönnek-mennek (ROLBhL, Dosz. 611: 79). A kor diskurzusában előszeretettel állították szembe egymással a tisztességes asszony alakját a tisztességtelennel (Bokor 2008, Gwinett: 2003). A dichotómia pedig kiterjedt a kéjnök öltözködésére is. A tisztességes nőtől elvárták, hogy felöltözve járjon. A hiányosan vagy másképp öltözött nők esetében könnyen megtörténhetett, hogy a rendőrségen kötöttek ki (Gwinett 2003). Ferency Mihály is sötét képet fest a kéjnékről, „kiknek arcáról az élet rózsáit elrabolta a nedves egészségtelen oduk sötét zuga, elhaló fáradt köhögését hallod, [...] a nyomor és betegség képe tárul eléd” (ROLBhL, Dosz. 723: 66).

A lakosok életét nem csak a kéjnök, hanem a kliensek, a „botrányéhes elemek” vagy „botrányrendező” (ROLBhL, Dosz. 611: 85–86) is megkeserítették. A kliensek „különböző helyeken leittasodva az utcákon legnagyobb botrányt előidézve” mennek a bordélyházakba. Ahonnan nagyon későn távozva „legaljas és legpiszkosabb káromkodások kiabálásokkal [...] épületeket szándékosan rongálva azok falaira mindenféle piszkos feliratok és legcsúnyább szemérmert közönséglést nemi bajokat rajzolva ablakokat törve kapukat zörgetve [...] az utcai lakókat háborítva vonulnak el” (ROLBhL, Dosz. 611: 78).⁴² A kisebb kihágásokat és zavargásokat komolyabb rendbontások is kísérték: például lövöldözések. Kis Károly asztalosmester háztulajdonos egyik bérlőjének lakásába éjjel 2–3 óra között belőttek: csak „Isten oltalmának köszönhető hogy a család [...] egyik tagja lövés áldozata nem lett” (ROLBhL, Dosz. 611: 79).

A kéjnök okozta erkölcsi problémák mellett megjelent a kriminalitás is. A második kérvényben már arról panaszkodtak, hogy „a közbiztonsági állapotok nemhogy javultak volna, hanem nagy mértékben rosszabbodtak” (ROLBhL, Dosz. 611: 85). Példaként hozták fel az 1905. évi május 6-i lövöldözésbe torkollott konfliktust,⁴³ amikor a „Pecze utca kapuiban nyugodtan szórakozó polgárok fejei fölött a lövedékek valóságos záporban röpökdtek” (ROLBhL, Dosz. 611: 86). Az ilyen jellegű eseményekről pedig azt állítják, hogy „ugyszólván napirenden vannak” (ROLBhL, Dosz. 611: 85). A bordélyházak a kriminalitás tereként nyilvánulnak meg a kérelmezők mentális térképén – de vélhetően ugyanez a város többi lakóját is jellemezte. Hiába a rendőrségi járőrök számának növekedése, a „Rédey kert falombjai a botrányhősöknek az éj leple alatt a legjobb menedéket” (ROLBhL, Dosz. 611: 86) biztosítanak. A forgó pisztolyokkal felszerelt személyek „ujabb és újabb éjjeli meglepetésekkel

42 A második kérvényben így fogalmaztak: „sűrű ember tömegek lármája, duhajkodása, a Pecze utca kapuinak [...] döngetése, ablakoknak zörgetése, több izben [...] előforduló verekedések” fordultak elő (ROLBhL, Dosz. 611: 85).

43 Az esetről a Nagyvárad és a Nagyváradai Napló napilapok is beszámoltak. A lövöldözésbe torkollott konfliktus oka, hogy a rendbontó személyeket, mivel még a hajnali órákban sem akartak távozni, kirakták a bordélyházból. Bosszúból másnap este Kardos Gyula vezetésével 10–12-en a Dombi-féle bordélyházra támadtak, majd lövöldözni kezdtek, melyre a bordélyházból – de még a szomszédosból is – fegyvertűzzel válaszoltak. A golyók két személyt találtak el. Az egyik, az éppen arra járó Csikós József kőműves sérüléseibe azonnal belehalt. A rendőrségnek még aznap este nyolc személyt sikerült előállítania (Lásd: Nagyváradai Napló 1905: Agyonlőtt kőműveslegény. 6, Nagyvárad 1905: Megostromolt mulatóhely. 8–9). Kingsley Davis szerint annak, hogy az ott élők nem esnek neki a bordélyházaknak, az az oka, hogy az olyan szerepet tölt be, amelyet egyetlen más intézmény sem tud teljesen betölteni (Kingsley 2001: 65).

rémületbe ejtik a lakosságot” (ROLBhL, Dosz. 611: 86). A rendőrség korabeli bevett gyakorlatának megfelelően elsősorban a belvárosokat a forgalmasabb helyeket ellenőrizte, ott végeztek járőri szolgálatot. A külső területek kerültek legutoljára megfigyelés alá (Perényi 2012), ezért is alakulhattak ki a külvárosi bűnös negyedek.

A kérelmezők a bordélyházvezetőket nem említik. Magáról a bordélyházzal is csak Ferenczy Mihály számol be: „Az ósdi rozoga ház telve a betegség gyilkos bacilusaival. A szőnyeggel borított falakról cseppekben szivárog az egészségtelen talajvíz [...] fertőzi az épület helységeit” (ROLBhL, Dosz. 723: 66). A Szarvas-sori lakosok kérelme azonban eltér a másik háromtól. Ők feleslegesnek tartják bemutatni azt az „árnyat”, amely a város „erkölcsének jó hírnevét tönkre teszi”, ehelyett a város fejlődését és annak hatásait emelik ki: véleményük szerint, amikor a bordélyház engedélyt kapott, akkor az utca még csak a külvároshoz tartozott, ám utcájuk azóta a város „egyik igen nagy, sőt mondhatni legnagyobb forgalmu helyén van, olyan helyen, amely [...] az egész megye kereskedelmének és iparának központját képezi” (ROLBhL, Dosz. 611: 93). Összehasonlítva a bordélyházaknak helyet adó városi mikrotereket, kiderül, hogy míg a Pece, a Vitéz és a Rövid utcák esetében a kriminalitás és erkölcstelenség jelei mutatkoztak, addig ez a Szarvas-sort nem jellemezte. Ebben az esetben a gazdasági érdekek kerültek előtérbe, és végső soron ez határozta meg a kérelmek elbírálását is. A Pece és a Rövid utcai lakosok, illetve a Ferenczy Mihály által megfogalmazott kérelmeket kivizsgálták, majd arra való hivatkozással, hogy a vádak bizonyítást nem nyertek, elutasították. A szarvas-sori bordélyházat ezzel szemben bezárták: úgy tűnik, ez esetben a lakóknak a bordélyház bezárására irányuló igénye találkozott a városvezetők akaratával is – bár ehhez az is hozzájárulhatott, hogy itt a nyomásgyakorlás is nagyobb lehetett a kérelmezők részéről, akik között nemcsak gyártulajdonosokat, hanem virilista, azaz a legnagyobb adófizetők közé tartozó személyt is találunk.

KÉJNŐTARTÓK NAGYVÁRADON

Az eddig feltárt források nem teszik lehetővé a kéjnévtartók életének és pályafutásának pontos megismerését. A feltárt levéltári források összefésüléséből 12 bordélyházvezető élet- és karriertörténetének egy-egy töredékes epizódja villanhat fel előttünk. Az adatok, négy személy kivételével, egy évre vagy annál rövidebb időszakokra korlátozódnak. Három esetben 3, egy esetben pedig 5 éven keresztül nyerhetünk bepillantást az adott személyek életének egy-egy epizódjába. Ennek ellenére az egyedi esetek bemutatása talán némi adalékul szolgálhat a polgárosodó Nagyvárad prostitúciós iparának jobb megismeréséhez.

Azt pontosan nem tudjuk, hogy hány bordélyházvezető tevékenykedett a dualizmuskori Nagyváradon. Az 1893–1913 közötti időszakban 15 bordélyházvezetőt számoltunk össze. Schreiber Emil 1915-ben 7 bordélyházat említ Nagyváradon, ami értelemszerűen 7 személyt jelent. A csökkenés oka nem a bordélyházak bezárásában – bár arra is láttunk példát –, hanem abban keresendő, hogy ugyanazok a személyek több bordélyházat is vezethettek. A bordélyházak vezetőit országosan először az 1880-as népszámláláskor írták össze: 68 férfit és 60 nőt (Magyar népszámlálás 1882: 744). Véleményünk szerint az adatok tévesek. Forrai Judit (2000) közölt egy 1878-as jegyzéket, amely csak Budapesten 36 kéjnévtartót említ. Ha ehhez hozzá vesszük, hogy csak Nagyváradon 15 bordélyházvezető tevékenykedett megállapíthatjuk, hogy az 1880-as népszámláláskor jóval kevesebb bordélyost írtak össze, mint ahány ténylegesen volt. Ami a nemi arányokat illeti, Nagyváradon a 15 személyből 13 volt nő.

Azt nem tudjuk pontosan megmondani, hogy a bordélyházat nyitó személyek honnan származtak, ám figyelembe véve, hogy a dualizmus korszakában a város népességének alig több mint egyharmada volt helybeli, feltételezhetjük, hogy sokan voltak azok, akik Nagyváradon letelepedve nyitottak bordélyházat.⁴⁴ Négy személy esetében a levéltári források alapján tudható, hogy nem nagyváradiai. Ezek közül három rurális, egy pedig urbánus településről érkezett. Kádár Julianna 1879-ben született a Székelykeresztúr melletti Rugonfalván, férjét Kolozsváron talált magának egy szobafestő személyében. A városba vélhetően a jobb élet reményében költözött: 1906-ban történt házasságkötése után már Váradon találjuk, ahol 1907 elején bordélyházat nyitott (RoLBhL, Dosz. 723: 6, 9, 10, 12).

A kéjnértartókkal ellentétben a kéjnértartók életét nem korlátozták külön szabályok. Ezek a személyek többségében férjhez mentek, és egy vagy több gyereket is szültek. De akadt példa ennek ellenkezőjére is. Szabó Erzsébet, aki ugyancsak egy falusi településről került 1900-ban Nagyváradra, kilenc évvel később – harminc évesen – még hajadon (RoLBhL, Dosz. 804: 9). A bordélyházak vezetésében a családtagok (lányaik vagy férjeik) is segítséget nyújtottak, ez azonban néhány esetben inkább hátrányt, mint előnyt jelentett. Özveggy Vass Alajzia 1909 augusztusában nyitotta meg bordélyházát, de valamit nem csinálhatott jól – legalábbis nem úgy, ahogy azt a veje gondolta, ezért Dombi Lajos rátámadt anyósára, kitépte a haját és még jól össze is verte. A nő feljelentést tett, majd a városból is elmenekült. Ezután leánya – vélhetően férje unszolására – kérvényezte édesanyja bordélyengedélyének a nevére történő átruházását (RoLBhL, Dosz. 804: 76–79, 81–83).

A vizsgált esetek rámutatnak, hogy a bordélyházak vezetése egyes esetekben nem nyújtott jó jövedelmet. A vizsgált kéjnértartók többsége folyamatos kéjnértartásdíj illetéket halmozott fel: ide tartozott Dudra Czeccilia,⁴⁵ Kellner Gézáni vagy Szabó Dánielné. Ez utóbbinak 140 korona illetéke nem került befizetésre a városi kasszába, ezért a bujdosást választotta. 1909–1913 között a rendőrségnek nem sikerült megtalálnia, holott többször is felbukkant a város területén. Az itt vizsgált tizenkét kéjnértartó közül csak egy személy esetében beszélhetünk biztosan felívelő karrierről. Weinberger Mihályné 1903-ban még csak egy, majd 1908-ban már három bordélyházat birtokolt. (A három Vitéz utcai bordélyház összenyitására vonatkozó terveit már korábban bemutattuk, ezért itt annak újbóli ismertetésétől eltekintünk.)

A bordélyházvezetők összetett szerepkörrel rendelkeztek. A városi tanács a bordélyház vezetőjét, a rendőrséghez és az orvosokhoz hasonlóan, egyfajta felügyelői hatáskörrel ruházta fel. Mindez inkább kötelesség volt, melyet a szabályrendelet rögzített, mintsem őket megillető jog. Ilyen volt a kéjnért mindennapos felügyelete vagy a prostituált megbetegedése esetén érvénybe lépő előírások. Már ebben a korszakban a bordélyházvezetőkhez kapcsolódott a leánykereskedelmi tevékenység: a vizsgált időszakban egyes bordélyházvezetők a begyűjtő és az elosztó szerepét is betöltötték. Minden városban bejáratott módszer volt, hogy az újonnan a városba érkező leányt megpróbálták bordélyházi munkára elcsábítani (Fábri 2003, Forrai 2003). Ennek egyik eszközeként a tapasztalatlan falusi leányoknak a bordélyházi munkáért cserébe hitelt ajánlottak. Akik elfogadták, könnyen pénzhez jutottak, melyet ruhára, szórakozásra és egyébre költhettek. A könnyen megszerezhe-

44 Győr városában például csak a szociálisan hátrányos helyzetű, a gyermeküket egyedül nevelő anyák, „kivénhedt matrónák” és a „nyomorgó öregurak” nyithattak bordélyházat (Bana 1999: 16)

45 1899–1903 között folyamatos elmaradás; 1899. november–december 20 korona, 1900. május–június 40 korona, 1900. november 10 korona, 1900. november–december 10 korona, stb. (RoLBhL, Dosz. 611: 120, 123–125, 134–135, 149, 161–164, 166–167)

tő pénzért (hitelért) cserébe a prostituálódott személyek sok esetben hatalmas adósságokat halmoztak fel. A kéjnehölgytartók az ilyen nőket az adósság kifizetése fejében eladhatták egy másik bordélyházba (Bana 1999).⁴⁶

Horváth László az egri bordélyházak vizsgálata kapcsán kimutatta, hogy a város bordélyházai az örömlányok kereskedésében a földrajzi közelség miatt egy Nagyvárad–Debrecen–Nyíregyháza–Kassa–Miskolc–Eger leánykereskedelmi hálózathoz kapcsolódtak. Lucian Dărămuș az erdélyi hálózat központját Kolozsvárra helyezte, a legfontosabb országos központnak pedig Budapest számított, ami a nemzetközi leánykereskedelemben is bekapcsolódott (Güntner 1999).⁴⁷

Ha a bordélyházvezetők és a városvezetők közötti viszonyrendszert a bordélyház-nyitás engedélyeztetés menetét áttekintve vizsgáljuk, a következőket találjuk:⁴⁸ a kérelmező írásban kérvényezte a városi tanácsnál, hogy bordélyházat nyithasson. A tanács ezt követően kikérte a rendőrkapitány írásos véleményét, ritkábban a tisztii főorvosét is. Ez utóbbit csak akkor vette igénybe, ha az adott bordélyháznak új vezetője lett.

A jelen vizsgálat során összesen tizenkét kérvényezés esetében sikerült megállapítani a döntés eredményét. Ebből nyolc alkalommal megadták az engedélyt, négy alkalommal pedig visszautasították a kérelmet. Négyből két esetben kéjnéptartásdíj hátralék miatt vonták vissza, egy másik esetben a kérelmező hátrált meg. A negyedik esetben a városi tanács nem indokolta döntését. Az esetek túlnyomó többségében lényegében csak az engedély meghosszabbítása történt ugyanannak vagy egy másik személynek a részére. Öt esetben⁴⁹ sikerült megvizsgálni, hogy mennyi idő telt el a kérelem beadásától annak megadásáig (ROLBhL, Dosz 648: 25–26, 28–29). Növekvő sorrendben az engedélyek elbírálási ideje 4, 27, 34, 98 és 353 nap volt. Amennyiben semmilyen külső vagy belső kényszer nem jött közbe, a kérelmező már négy nap után kezébe vehette az engedélyt: ilyen volt Klinka Rozália esete. Weinberger Mihályné 98 napos ügymenete esetében csak féltetelezzük, hogy a kérelem azért húzódtott el, mert a tanács az engedély megadása előtt tisztázni szeretett volna egy másik ügyét és engedélye körül fellépő problémákat (több bordélyháza is volt). Weinberger Mihályné esetében az egy éves engedélyeztetést több dolog is indokolhatta: kéjnéptartásdíj hátralék és Ferenczy Mihály panasza, amit ki kellett vizsgálni. (Ez utóbbról a korábbiakban már szóltunk.) A városi tanács az engedély megadásáig nem zárta be a bordélyházakat, hanem engedélyezte ideiglenes engedéllyel történő működését. A kéjnéptők így a bordélyházakban maradhattak felügyelet alatt. Másfelől a bordélyházak bevételt jelentettek, úgy az állam, mint a város számára. Az államnak adóztak, a helyi tanács pedig különböző illetékek útján jutott újabb bevételi forrásokhoz. Ezek mértékéről és súlyáról a vonatkozó levéltári iratok áttanulmányozása nélkül nem tudunk többet elmondani.

Kutatásunk során megpróbáltunk arra a kérdésre is választ kapni, hogy a bordélyházat vezető személyek meddig birtokolták az adott létesítményt. Az I. táblázatban közzétettük, hogy a vizsgált időszakban a kéjnéptar-

46 Forrai Judit (2003) Rösler Mária bordélyházvezető személyében egy konkrét esetet is megvizsgált (Forrai 2003: 431–437). Lucian Dărămuș a gyulafehérvári prostitúciót kutatva ugyancsak felfigyelt a prostitúció és a leánykereskedelem közötti összefüggésre (Dărămuș 2003: 240, a témában részletesen tájékoztat még Forrai 2000: 62–71, és Schreiber 1917: 190–197).

47 Export tekintetében a legtöbb leányt Argentínába, Brazíliába vagy Románián keresztül az Orosz Cári Birodalomba vitték ki. A Közel-Keletre Odesszán, Konstantinápolyon, nyugatra pedig dél-franciaországi kikötőkön keresztül kerültek a leányok. Bár pontos adatok nincsenek, feltehetően sok kéjnépt került a buenos aires-i bordélyházakba is (Schreiber 1917, Szóór 2008). A magyarországi kéjnépteket Argentínában hungarának, Oroszországban vengerkának hívták (Anka 2010: 51).

48 Lásd a Függelék 1. sz. ábráját.

49 Weinberger Mihálynéről három, Klinka Rozáliáról és Vass Alajzáról egy-egy eset maradt fenn.

tók melyik bordélyházat mennyi ideig vezették. Ebből kiderül az is, hogy akadtak olyan személyek, akik párhuzamosan több bordélyházat is vezettek: például özvegy Bálint Istvánné, Frenkel Nina és Weinberger Mihályné. A táblázatból az is kiolvasható, hogy ugyanazt a bordélyházat 3 és 14 hónap, illetve két évig vezették.

I. táblázat: Kéjnévtartók és a bordélyok vezetésének ideje

Ssz.	Név	Bordélyház	Időtartam
1.	Bumbár Lászlóné született Bálint Anna	Rövid u.150.	?-1905 dec.1
2.	Klinka Istvánné született Rocska Rozália	Rövid u.150.	1905 dec. 1-1907
3.	Özvegy. Bálint Istvánné	Rövid u. 35. (=Pece u. 151.)	?-1902.11.22.
		n.a.	1905 vége/ 1906 eleje
4.	Frenkel Nina	Gyepsor (ún. Gerber-ház)	?-1907.11.1
		Rövid u. 48.	?-1907.11.1
		Szarvassor 81.	?-1905.11.1
5.	Gleiber József	Rövid u.43.	?-1907.04.30-?
6.	Weinberger Mihályné született Fenerwerker Malvin	Vitéz u. 149.	1905-1908.04.30-?
		Rövid u. 200.	1903-1905
		Vitéz u. 147.	1908.11.1-?
		Vitéz u. 148.	1908.11.1-?
7.	Szabó Erzsébet*	Holdvilág u. 6.	1909.05.1.-1914.05.1.
8.	Özvegy Vass Bálintné Kiss Alajzia	Pece u. 151. (=Rövid u. 35.)	1909.10.1-1909.10.11
9.	Popi Károlyné született Halász Erzsébet	Pece u. 151. (=Rövid u. 35.)	?-1909.10.1.
10.	Nagy Istvánné	n.a.	1908.06.1-1909.08.
		n.a.	1909.05-1909.08.26.

* Esetében a dátum a ház bérlésének időszakát jelenti

A bordélyházak esetében az sem volt mindegy, hogy az adott személy tulajdonosa vagy csupán bérlője volt a bordélyháznak. Ezzel kapcsolatban ad áttekintést az II. táblázat.

II. táblázat. A bordélyházak tulajdonjogi viszonyai

Ssz.	Név	Bordélyház	Bérlő	Tulajdonos	Megjegyzés
1.	Bumbár Lászlóné sz. Bálint Anna	Rövid u.150.		X	Eladta Klinka Rozáliának 1905-ben
2.	Klinka Istvánné sz. Rocska Rozália	Rövid u.150.		X	Bumbár Annától vásárolta 1905-ben
3.	Özv. Bálint Istvánné	Rövid u. 35. (=Pece u. 151.)	X		Tulajdonos Király György
4.	Frenkel Nina	Gyepsor (ún. Gerber-ház)	X		Tulajdonos Király György
		Rövid u. 48.	X		Tulajdonos Király György
		Szarvassor 81.	X		Tulajdonos Király György
5.	Gleiber József	Rövid u.43.	n.a.	n.a.	
6.	Weinberger Mihályné sz. Fenerwerker Malvin	Vitéz u. 149.		X	Vélhetően 1908-ban vásárolta meg, addig csak bérelte
7.	Összesen:		4	3	

Az adatok szerint hat bordélyházvezető négy esetben bérelte, három esetben pedig a sajátjának tudhatta a házat. (Ismereteink szerint – s ahogy ezt a táblázat adatai is illusztrálják – a legtöbb bérelt házat Király György birtokolta.) Egy esetben tudjuk, hogy az egyik kéjnévtartó a másiknak adta el a bordélyházat. Ennek oka lehetett, hogy a városi tanács csak ott engedélyezte bordélyház nyitását, ahol ilyen intézmény már korábban is működött.

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy tovább bővítsük ismereteinket a 19. század végén és a 20. század elején Nagyváradon működő bordélyházakról és azok vezetőiről. Érdeklődésünk elsősorban társadalomtörténeti, de nem zárhattuk ki a rendészettörténeti diskurzust sem. Társadalomtörténeti indíttatásunkból adódóan a bordélyházakra mint Nagyvárad sajátos intézményeire voltunk kíváncsiak. Ezzel együtt tisztában voltunk azzal is, hogy a felhasznált források egyoldalúsága vagy éppen különbözősége miatt ez a fajta megközelítés nem lehet teljesen zökkenőmentes. A teljesség igényével sem léphettünk fel, hiszen az itt bemutatott bordélyházak és vezetőik története hiányos. A korlátok ellenére mégis úgy gondoljuk, hogy sikerült megvalósítanunk egy többsíkú, problémaorientált vizsgálatot.

Az első részben azt vizsgáltuk, hogy jogi értelemben véve országos szinten hogyan alakult a prostitúció megítélése. A hatalom felsőbb szintjein elsősorban a közegészségügy (nemi betegségek) és a leánykereskedelem kapcsán foglalkoztak a prostitúcióval. Ebből a belügyminisztérium is kivette a részét. A prostitúció helyi szinten még nagyobb fejtörést okozott. A városok vezetősége szabályrendeletekben igyekezett a problémakört rendezni. A nagyváradai szabályrendeletet összehasonlítottuk az 1867-es pesti és 1909-es budapesti szabályrendeletekkel. Értelmezésünkben a pesti szabályrendelet konzervatív, míg a budapesti egy modern szemléletet jelenített meg. A vizsgálatból kiderült, hogy a nagyváradai szabályrendelet, bár a pesti alapján jött létre, attól már sok szempontból eltért s ezáltal egy modernebb, a kor változó viszonyaihoz igazodó szemléletmódról árulkodik. Ezt támasztja alá a budapesti szabályrendelettel sok esetben történő egyezés is. Hangsúlyoznunk kell, hogy az előbbi megállapítások kimondottan a bordélyházakra és azok vezetőire vonatkozó rendelkezések esetében érvényesek. A későbbiekben érdemes lenne az összehasonlítást elvégezni az 1884. évi budapesti szabályrendelettel is.

Ezt követően a bordélyházak térbeli elemzésére került sor. Két szintet különböztettünk meg: fizikai és mentális teret. A helyi kontextus – Nagyvárad dualizmuskori városfejlődése, különös tekintettel annak térszerkezetének alakulására – főbb vonalainak a felvázolását követően megkíséreltük vizsgálat alá venni a bordélyházakat közvetlenül övező városi teret, amelyben a bordélyházak helyet kaptak. Ezek a Vitéz, a Pece, a Rövid és a Szarvas-sor utcák, melyeket a vizsgálat során – a léptékváltásra is utalva – mikrotérként definiáltunk. Vizsgálatunknak ebből a részből kiderült, hogy a bordélyházak többségét a város szélére, annak visszamaradottabb részére száműzték. A város urbanizációjának hatására a bordélyok is lehetőség szerint megújultak. A mentális térkép megrajzolásakor a bordélyházakkal egy utcában élő embereknek a prostitúcióhoz való viszonyát is igyekeztünk feltérképezni. Mint kiderült, a bordélyházak nem csak egyszerűen nem kívánatos létesítmények voltak, de a források szerint a kriminalitás különböző formáinak tereként is reprezentálódtak.

Végül néhány bordélyházvezető életére és karrierjére vonatkozó ismereteinket, illetve az engedélyezés folyamatait mutattuk be. Ebből kiderült, hogy a bordélyházvezetők életét nem kötötte annyira a szabályrendelet, mint a kéjnévkét. A bordélyház nyitása üzleti vállalkozást jelentett számukra, amelyben a meggazdagodás lehetőségét látták. Ennek ellenére a vizsgált időszakban csak egy esetben beszélhetünk felívelő karrierről. Mint kiderült, a bordélyházvezetők összetett szerepkörrel rendelkeztek, amely túlmutat a szabályrendeletben rögzítetteken. Az engedélyek vizsgálata rámutatott arra, hogy a város diktálta szabályok érvényesültek az engedélyeztetésben. Ezt igazolja, hogy az engedélyeket csak rövid időre adták meg.

A jövőben a vizsgálat további folytatását és kiegészítését tartjuk célszerűnek. Ennek velejárója a jelenleg feltárt források továbbiakkal történő bővítése lenne – ugyanakkor fontosnak tartjuk a levéltári iratok más forrásokkal történő összekapcsolását is.

FÜGGELÉK

I. táblázat. Nagyvárad utcanevek változása

1897	1904	1916	2010
Rövid utca	Rövid utca	Rövid utca	Scurtă utca
Gyepsor (Rhédey-kerttől a Teleki utca kereszteződéséig), Nagy Nap (A Teleki utcai kereszteződésétől a Körös utca kereszteződéséig) és Nap utca (a Körös utcai kereszteződéstől a Kaszárnya-tér torkolatáig)	Vitéz utca	Vitéz utca	Decebal utca
Kispece utca	Pece utca	Pece utca	Rimanóczy Kálmán utca
Holdvilág utca	Holdvilág utca	Holdvilág utca	Ioan Budai Deleanu utca
Pece sor utca	Szarvassor utca	Szarvassor utca	Mihail Kogălniceanu utca

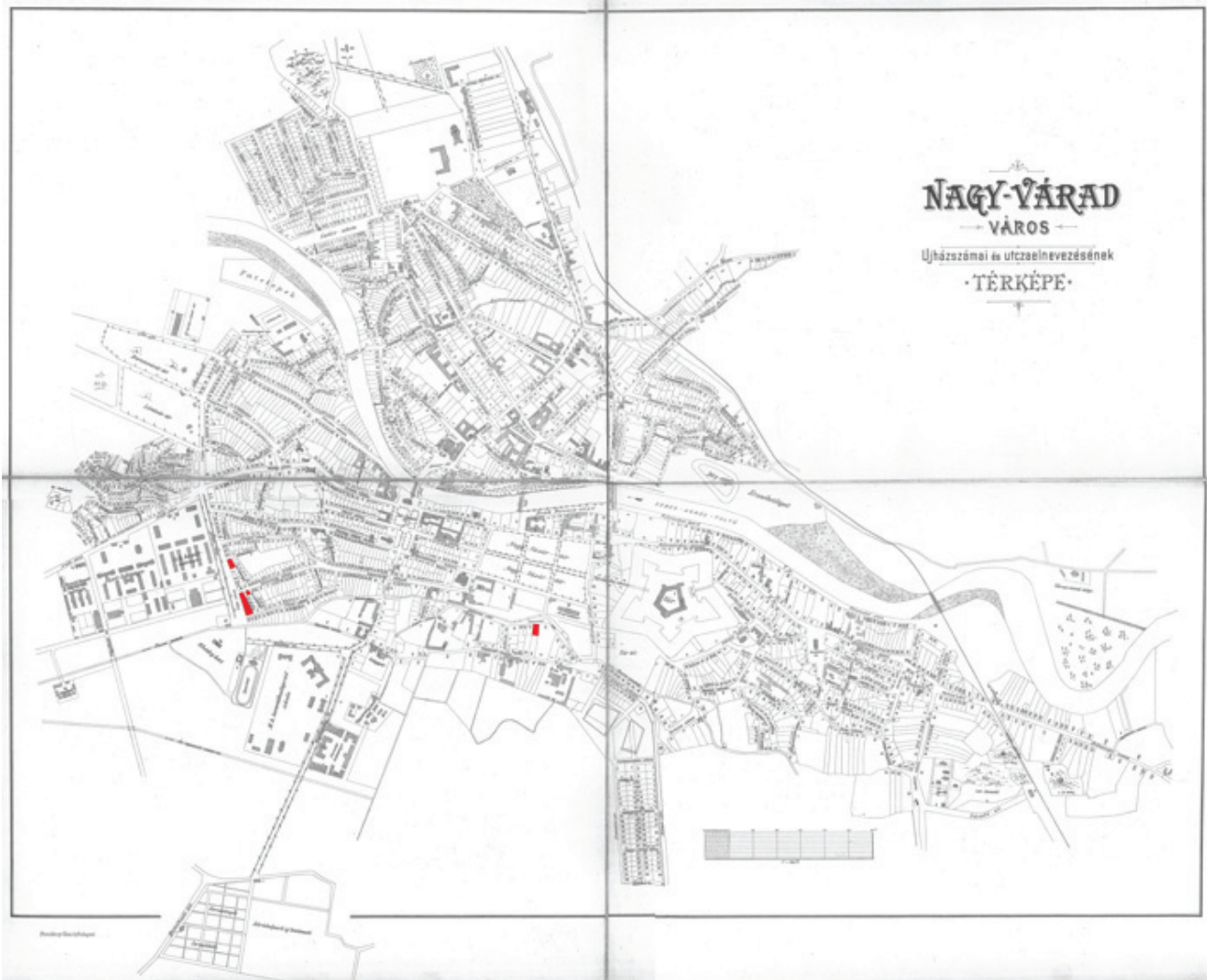
Forrás: Bálint (1992)

1. térkép. Nagyvárad bordélyházai az 1890-ben készült térképen

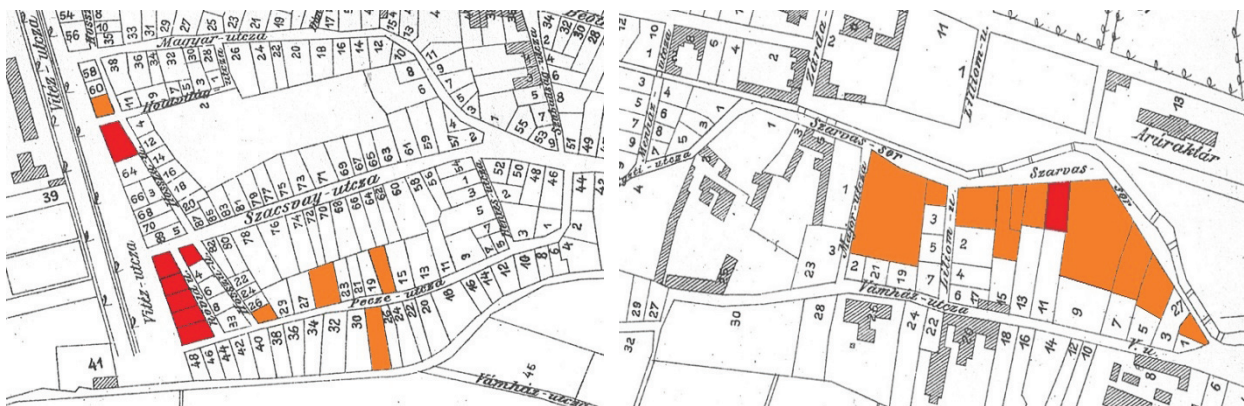
Forrás: Nagyvárad térképe 1890

2. térkép. Nagyvárad bordélyházai a 20. század elején készült térképen

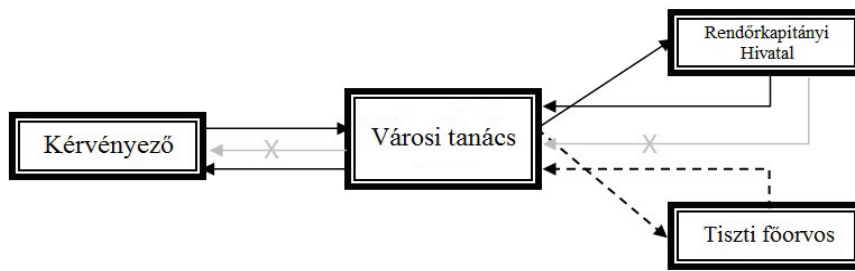
Forrás: Nagyvárad térképe, 20. sz. eleje

3. térkép. A kérelmezők ház szerinti lokalizálása (kérelmezők – narancssárga, bordélyházak – piros)

Forrás: Nagyvárad térképe, 20. sz. eleje

1. ábra: Az engedélyeztetés menete

HIVATKOZÁSOK

- Adler, L. (1999) Szerelem az utcán. In Léderer Pál (szerk.) *Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 228–247.
- Adler, L. (2004) *Casele de toleranță între 1830 și 1930*. Bukarest: Corint Kiadó.
- Anka L. (2010) A budapesti prostitúció jogtörténete a dualizmus korában, In Gergely Jenő (szerk.) *Vázlatok két évszázad magyar történetéből: tanulmányok*. Budapest: ELTE Doktori Iskola Gazdaság és Társadalomtörténeti Alprogram, 51–65.
- Bana J. (szerk.) (1999) *Piroslámpás évszázadok*. Győr: Győr Megye Jogú Város Levéltára.
- Bálint István János (szerk.) (1992) *Boldog Várad*. Nagyvárad: Hét torony Könyvkiadó.
- Beluszky P. (1990) A polgárosodás törekény váza – városhálózatunk a századfordulón. *Tér és Társadalom* 3–4, 13–56.
- Bokor Zs. (2006) Technikák a prostituáltak marginalizálására és a nemzeti térből való kizárására. In Jakab A. Zs. – Szabó Á. T. (szerk.) *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Könyvek 5. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 215–235.
- Bokor Zs. (2008) Nők a deviancia határán... Az átmenet asszonyai Kolozsváron az 1920-as években. In Bakó B. – Tóth E. Zs. (szerk.) *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 165–180.
- Bokor Zs. (2013) *Testtörténetek. A nemzet és a nemi betegségek medikalizálása a két világháború közötti Kolozsváron*. Kolozsvár: Kiadja az ISPMN.
- Borai Á. (2003) *Prostitúció*. Kecskemét: Print Kiadó
- Conner, S. (1999) Politika, prostitúció és szifilisz a forradalmi Párizsban, 1789–1799. In Léderer P. (szerk.) *A nyilvános nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Corbin, A. (1999) A „tőkés háreme” és a „kispénzű férfi-vágy csillapítója”. In Léderer P. (szerk.) *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest: Új Mandátum Kiadó. 272-284.
- Csoma Zs. (2006) Az első női foglalkozási statisztika Magyarországon – A női emancipáció és az első részletes női népszámlálás. In Gyáni G. – Nagy B. (szerk.) *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Debrecen: Csokonai Kiadó, 181–204.
- Csurgai Horváth J. (1999) Székesfehérvár és a prostitúció (Fehérvár piros lámpás századai). In Bana J. (szerk.) *Piroslámpás évszázadok*. Győr: Győr Megye Jogú Város Levéltára.
- Dărămuș, L. (2003) Premise pentru o monografie urbană a prostituției. Registrul prostituatelor: indicator al stării prostituției oficiale. In Mârza, R – Stanciu, L. (szerk.) *Cum scriem istoria? Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane*. Gyulafehérvár: Aeternitas Kiadó, 225–248.
- Dobszay T. (2003) Egy szabólegény megkísértései. Kézművesek életviszonyai es házasságai egy visszaemlékezésben 1832–1838. In Láczy M. (szerk.) *Nők és férfiak avagy a nemek története*. Rendi társadalom – polgári társadalom 16. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 277–284.
- Fábrí A. (2003) „Határoz, és kimondtad sorsodat.” A nőkérdés megjelenítése a reformkori magyar irodalomban. In Láczy M. (szerk.) *Nők és férfiak avagy a nemek története*. Rendi társadalom – polgári társadalom 16. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 139–144.
- Fleisz J. (1996) *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában*. Nagyvárad: Charta.
- Fleisz J. (2005) *Város, társadalom, kultúra*. Nagyvárad: Sapientia Varadiensis Alapítvány.
- Forrai J. (1999) A budapesti prostitúció múltjából. In Fehér L. – Forrai J. (szerk.) *Prostitúcióra kényszerítés, emberkereskedelem*. Budapest: Szociális és Családvédelmi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, 156–163.
- Forrai J. (2000) Szexuális bűncselekmények a prostitúciós iparban az 1870-es években. *Belügyi Szemle* 4–5, 62–71.
- Forrai J. (2003) A „bűnös” szex (a XIX. század utolsó negyede). In Láczy M. (szerk.) *Nők és férfiak avagy a nemek története*. Rendi társadalom – polgári társadalom 16. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 422–437.
- Forrai J. (2008) Szép lányok csúnya betegsége, avagy szemelvények a bűnös szex és a szifilisz történetéből. *Orvosi Hetilap* 40, 1897–1904.
- Güntner P. (1999) A soproni prostitúció története. *Aetas* 1, 49–64.
- Gyáni G. (2002) *Történezdiskurzusok*. Budapest: L’ Harmattan, 98–118.
- Gwinett B. (2003) A prostitúció szabályozása. Társadalmi nem, állam és a helyi politika, In Randall, V. – Waylen, G. (szerk.) *Társadalmi nem, politika és az állam*. 116–141.
- Halász I. (1999) Keszthelyi „szerelmi szabadfoglalkozásuak” a 19. század második felében. In Bana J. (szerk.) *Piroslámpás évszázadok*. Győr: Győr Megye Jogú Város Levéltára, 92–94.

- Horváth L. (1999) Régi hevesi bordélyok. In Bana József (szerk.) *Piroslámpás évszázadok*. Győr: Győr Megye Jogú Város Levéltára, 107–116.
- Jacques, L. (2002) A helyek szelleme. In Benda Gy. – Szekeres A. (szerk.) *Tér és történelem*. Budapest: L' Harmattan – Atelier, 19–38.
- Kis B. (2010) Koldulás és prostitúció a rendészeti szabályozásban a XIX-XX. század fordulóján. *Rendészeti Szemle* 58, 75–95.
- Kingsley, D. (2001) A prostitúció. In Rácz József (szerk.) *Devianciák. Bevezetés a devianciák szociológiájába*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 61–68.
- Körtesi Zs. (2002) Fenomenul prostituției în Târgu-Mureș între anii 1926-1932. *Revista Bistriței* XVI, 323–327.
- Lepetit, B. (2002) Tér és történelem. In Benda Gy. – Szekeres A. (szerk.) *Tér és történelem*. Budapest: L' Harmattan – Atelier, 39–64.
- Léderer P. (szerk.) (1999) *A nyilvános nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Márfi A. (1999) A prostitúció szabályozása Pécsen a dualizmus éveiben. In Bana József (szerk.) *Piroslámpás évszázadok*. Győr: Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 117–125.
- Musseti, A. (2002) Történeti földrajz: történeti tudomány? In Benda Gy. – Szekeres A. (szerk.) *Tér és történelem*. Budapest: L' Harmattan – Atelier, 39–64.
- Norberg, K. (2013) The body of the prostitute: medieval to modern. In Toulalan, S. – Fisher, K. (szerk.) *The Routledge History of Sex and the Body, 1500 to the present*. London: Routledge, 391–408.
- Perényi R. (2012) *A bűn nyomában*. Budapest: Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány – L'Harmattan Kiadó.
- Péter I. Z. (2002) *Mesélő képeslapok*. Nagyvárad: Noran.
- Schreiber E. (1917) *A prostitúció. A magyar Belügyminisztérium felügyelete alatt álló rendőrségi szaktanfolyamok kiadványai* 6. Budapest: Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság.
- Sigsworth, E.M. – Wyke, T.J. (1999) Prostitúció és nemi betegségek a viktoriánus időkben. In Léderer P. (szerk.) *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 138–163.
- Sonkoly G. (2002) Miért épp a francia termégekkel? In Benda Gy. – Szekeres A. (szerk.) *Tér és történelem*. Budapest: L'Harmattan – Atelier, 7–19.
- Szabó Ö. (é.n.) *Aspecte ale prostituției orădene la sfârșitul secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea*. Kézirat. (A szerző engedélyével van felhasználva.)
- Szécsényi M. (2008) Prostitúció és bűnözés Budapesten 1918-ban: prostituáltak, bűncselekményeik és életmódjuk az első világháború végén. In Bakó B. – Tóth E. Zs. (szerk.) *Határtalan nők: kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 181–200.
- Szőőr A. (2008) *A szeretőtartás szertartása*. Budapest: Kairosz.
- Topalov, Ch. (2002) A város – terra incognita. Charles Booth felmérése és London népe, 1886–1891. In Benda Gy. – Szekeres A. (szerk.) *Tér és történelem*. Budapest: L'Harmattan – Atelier, 77–110.
- Tóth Á. (2013) *Nagyvárad prostitúciós szabályozása országos összehasonlításban a reglementáció korában*. Kézirat. Kolozsvár: XVI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia.
- Walkowitz, J. (1999) Egy kirekesztett csoport születése. In Léderer P. (szerk.) *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 163–176.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltára (ROLBhL), Fond Nagyvárad polgármesteri hivatalának iratai, Dosszié 611.
- Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltára (ROLBhL), Fond Nagyvárad polgármesteri hivatalának iratai, Dosszié 648.
- Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltára (ROLBhL), Fond Nagyvárad polgármesteri hivatalának iratai, Dosszié 723.
- Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltára (RoLBhL), Fond Nagyvárad polgármesteri hivatalának iratai, Dosszié 804.

KIADOTT FORRÁSOK

- Boros J. (1904) *Nagyvárad és Biharvármegye cím- és lakjegyzéke*. Nagyvárad: Boros Jenő könyvnyomdája.
- Budapest szabályrendelete (1909) Budapest Székesfőváros szabályrendelete a prostitúcióról. *Replika* 21–22, 63–74.
- Doros G. (1926) *A nemi betegségekre és azok leküzdésére vonatkozó magyar törvények, rendeletek és határozatok*. Budapest: Franklin Egyesület.
- Fuchs, E. (1926) *Az újkor erkölcstörténete I-III. kötet*. Budapest: Kiadja Weiler és Társa.
- Kecskemét szabályrendelete (1896) Kecskemét th. Város szabályrendeletének tervezete az üzletszerű kéjlegés rendezése és a tilos kéjlegés tárgyában. In Léderer Pál (szerk.) *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 352–372.
- Kemény L. I. (1909) *Nagyvárad címtára*. Nagyvárad: Sonnenfeld Adolf Műnyomdája.
- Kemény L. I. (1911) *Biharmegye és Nagyvárad címtára*. Nagyvárad: Sonnenfeld Adolf Műnyomdája.
- Kemény L. I. (1912) *Biharvármegyei és nagyváradai címtár*. Nagyvárad: Boros Jenő Könyvnyomdája.
- Linka M. (1907) A prostitúció rendezése Budapesten. *Husadik Század* 2, 247–254.
- Magyar népszámlálás (1882) *A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állapotok kimutatásával együtt*. Budapest: Szerkeszti és Kiadja az Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal.
- Nagyvárad térképe (1890) Vidor Manó *Nagyvárad törvényhatósággal felruházott város térképe*. Nagyvárad.
- Nagyvárad térképe, 20. sz. eleje. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény 1316.
- Nagyvárad Napló (1905) *Agyonlött kőműveslegény* 6.
- Nagyvárad (1905) *Megostromolt mulatóhely* 8–9.

INTERNETES FORRÁSOK

1879. évi XL. törvény <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5870>
1876. évi XV. törvény <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5727>
1898. évi XXI. törvény <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=6717>
1908. évi XXXVI. törvény <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7036>
1912. évi XLIX. törvény <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7174>
1912. évi LXII. törvény <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7187>
1913. évi XXI. törvény <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7217>